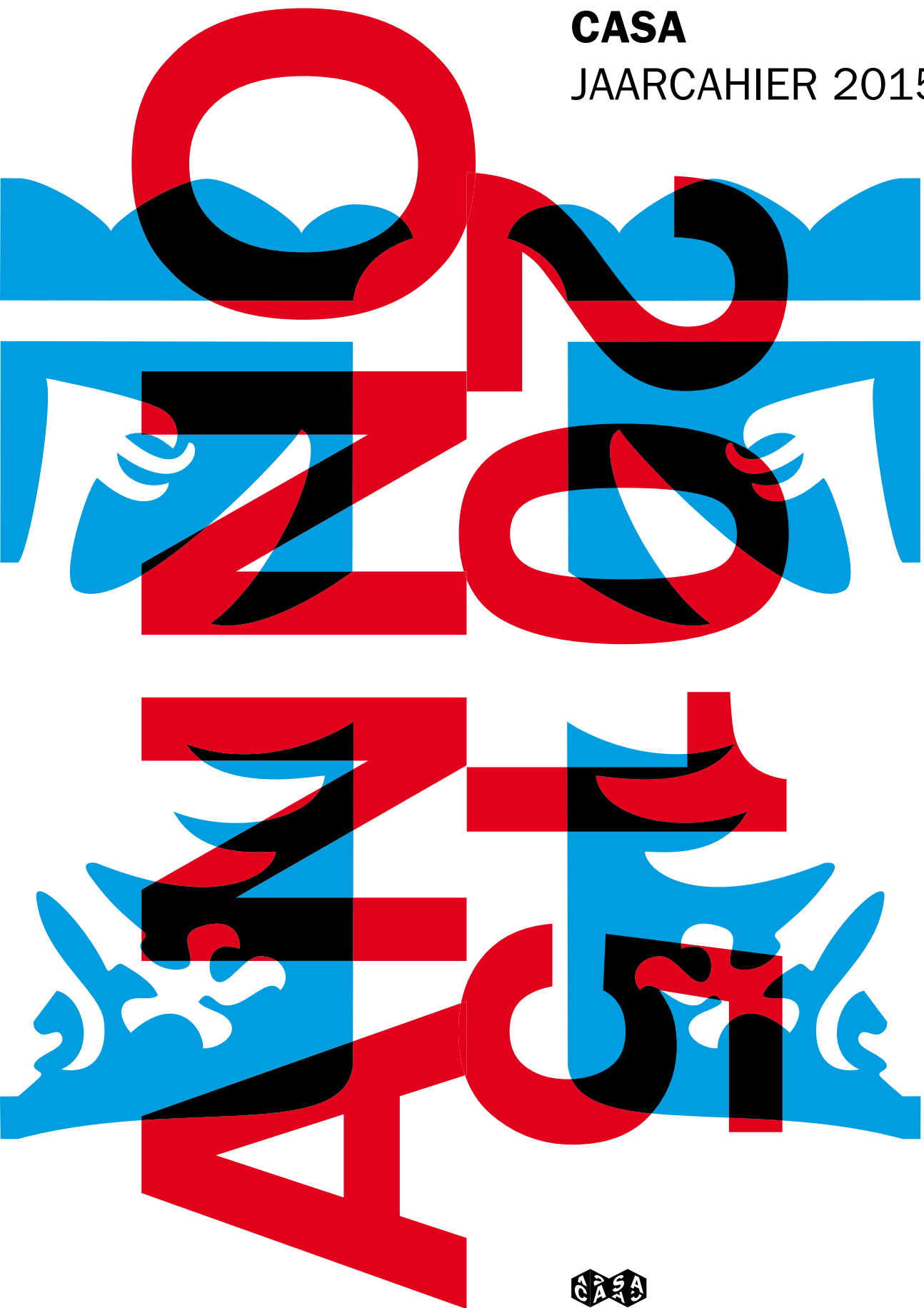

CASA
JAARCAHIER 2015

CASA JAARCAHIER 2015

COLOFON

Teksten: CASA-projectbureau, Jesse Laport,
Le Far West, Ton Schulte en Edwin Verdurmen

Eindredactie: Projectbureau CASA

Ontwerp: Accu Grafisch Ontwerpers

Druk: GLD Grafimedia

Oplage: 10

Fotografie: Masha Bakker, tenzij anders vermeld

© 2016. CASA Jaarboek 2015 is een uitgave van
CASA, Centrum voor Architectuur en Stedenbouw
Arnhem. Deze publicatie werd mede mogelijk
gemaakt door het Stimuleringsfonds Creatieve
Industrie en de Gemeente Arnhem. Met dank aan
de (hoofd)sponsors van CASA en aan allen die aan
deze uitgave hebben meegewerkt.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave
mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een
geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar
gemaakt in enige vorm of op enige wijze zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van CASA
en de auteurs.

info@casa-arnhem.nl

www.casa-arnhem.nl

Anno 2015

Zowel voor Arnhem als Nederland was 2015 een ijkpunt; de visie *Arnhem op weg naar 2015* en de landelijke VINEX-opgave hadden 2015 als planningshorizon. Dit was een jaar om terug te kijken naar de ambities uit het verleden en deze te spiegelen aan de actuele situatie, maar ook om vooruit te kijken naar de toekomst. Anno 2015 was daarom het thema van het programma dat CASA het afgelopen jaar heeft georganiseerd. Dit CASA-cahier doet daarvan verslag. De landelijke en lokale visies op 2015 stammen uit de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw. De wereld, inclusief Arnhem, is intussen ingrijpend veranderd. Waar powerplay en grote gebaren toentertijd tot grootse stedelijke ambities leidden, gaat het nu vooral om organische groei en energie vanuit de stad. Ook de verhoudingen binnen Arnhem zijn nu anders: waar de gebieden ten oosten van het stadscentrum in de jaren negentig nog werden getekend door hoge werkeloosheid, prostitutie, criminaliteit en verpaupering, bloeien Sint Marten, Klarendal, het Spijkerkwartier en het Nieuwe Kadekwartier als nooit tevoren. De Arnhemse binnenstad daarentegen is gedegradeerd van beste binnenstad van Nederland tot zorgenkindje voor de toekomst. Tegelijkertijd winnen Arnhemse gebouwen en projecten veel nationale prijzen. Modekwartier Klarendal en Industriepark Kleefse Waard wonnen respectievelijk in 2013 en 2015 de Gouden Piramide, de nationale prijs voor het beste opdrachtgeverschap. Het Bartokpark met het vrolijke feestaardvarken kreeg de Gulden Feniks voor beste gebiedstransformatie en cultuurgebouw Rozet heeft inmiddels

een hele reeks aan prijzen ontvangen, waaronder het BNA Gebouw van het Jaar. Bovendien zal het bejubelde Arnhem Centraal van UNStudio de komende tijd nog veel in de prijzen vallen! Dit bovengemiddelde aantal prijzen heeft niet zozeer te maken met een specifiek architectuurbeleid, want Arnhem heeft geen architectuurnota waarin dat vervat is. Het is vooral te danken aan de inzet van in Arnhem verankerde partijen als Volkshuisvesting Arnhem en Schipper Bosch. Zij opereren vanuit de bestaande context en werken stapje voor stapje samen met andere betrokkenen aan de ontwikkeling van hun plangebieden. Ook heeft het te maken met de wijze waarop in Arnhem vruchtbare samenwerkingen tot stand komen: coöperatieve ontwikkelingen waarbij gemeente, corporaties, ondernemers en inwoners samenwerken aan stedelijke opgaven. Dit laatste geeft veel hoop voor de toekomst. Want waar de grote fysieke groei in de toekomst voorbehouden blijft aan enkele steden als Amsterdam en Utrecht, kunnen we in Arnhem vooral nog groeien in kwaliteit. Arnhem heeft bijzonder veel te bieden als het gaat om landschappelijke kwaliteit, openbare ruimte, recreatie, culturele voorzieningen, opleidingen, innovatieve werkmilieus en cultuurhistorie. Laten we onze successen daarom vieren en als maatstaaf nemen voor de toekomst. Ik nodig u daarom uit om mee te bouwen aan het Arnhem anno nu!

Edwin Verdurmen
Directeur CASA

foto: Judith Zwikker

**Laten we onze
successen daarom vieren en
als maatstaaf
nemen voor
de toekomst**

Anno 2015

Feestelijke opening van het nieuwe architectuurjaar

Op 20 januari opende CASA onder grote publieke belangstelling het nieuwe architectuurjaar met de lancering van het jaarthema ANNO 2015. 2015 was zowel landelijk als lokaal een ijkpunt. Het was de horizon voor de Vinex-opgave, die ons land in de afgelopen twee decennia heeft vormgegeven. Bovendien was dit het 'reisdoel' van de visie *Arnhem op weg naar 2015*, die eind jaren negentig werd gepresenteerd na een uitvoerige dialoog met de stad. Onder het motto ANNO 2015 wil CASA de balans opmaken, terugblikken en vooral vooruitkijken.

ARNHEM 2015

We schrijven 1997. Nederland groeide veel harder dan de rest van de EU, de eerste Harry Potter verscheen, Vitesse speelde het beste seizoen ooit en we hadden het over Arnhem 2015, aldus CASA-voorzitter Berry Kessels. 'Een gedurfd en boeiend project', schreef *De Gelderlander*. De gemeente organiseerde sessies in Musis Sacrum waarin Arnhemmers discussieerden over een viertal toekomstscenario's: Eurodynamisch Arnhem, 'waarin de stad zou opgaan in een grote regio die niet alleen op Europees niveau, maar zelfs wereldwijd zou concurreren'; Grenzeloos Arnhem, 'virtueel verbonden met de hele wereld'; Groot Arnhem, 'de voorzetting van de stad zoals die toen was met van alles een schepje meer' en tot slot Verzorgd Arnhem, 'een naar binnen gekeerde stad die vooral heel goed voor haar inwoners wilde zorgen'. Het stadsbestuur distilleerde hier een wensbeeld uit van een groen, grootstedelijk knooppunt tussen Randstad en Ruhrgebied. De werkelijkheid werd anders. Onze huidige tijd is minder optimistisch dan de Roaring Nineties. Feitelijk staat de stad er echter niet zo slecht voor. Er mag dan geen groot vitaal binnenstedelijk gebied zijn gekomen dat zich uitstrekte van Station tot Gelredome, maar de oude wijken

Frits van Dongen

Burgemeester Herman Kaiser onthult het nieuwe 3D geprinte model van de Eusebius

Nog meer bescheidenheid en je kan de stadsrechten wel inleveren

rond het centrum hebben een heuse renaissance doorgemaakt. Anno 2015 is Arnhem nog het meest een mix van Grenzeloos en Verzorgd Arnhem. Arnhem moet volgens Kessels wel oppassen: 'Nog meer bescheidenheid en je kan de stadsrechten wel inleveren. Er bekruipt mij een gevoel dat we iets anders nodig hebben. Niet conflictvermijdend, visieloos, tobberig, tuttig en somber, maar likkebaardend lekker lessend kloek klinkend fris drinkend stemmensmerend razend flitsend snel vibrerend koel, koel, koel sissend Arnhem! We kunnen het'.

VOORBIJ DE GOUDEN EEUW

Hoofdgast Frits van Dongen, wiens bureau verantwoordelijk is voor de nieuwbouw en renovatie van Muis Sacrum, schetste vervolgens vanuit zijn voormalige functie als Rijksbouwmeester het landelijk perspectief. De twintigste eeuw was Neerlands tweede Gouden Eeuw, zeker op het gebied van architectuur en stedenbouw. Er werd in hoog tempo enorm veel gebouwd en 'iedereen uit de hele wereld kwam kijken hoe wij dat kunstje deden'. Van Dongen – toen nog werkzaam bij de Architecten Cie – deed hier volop aan mee en heeft in die tijd naar eigen zeggen 'duizenden woningen' neergezet. Maar toen kwam de crisis van 2008. Twee jaar later bracht Rietveld

Architecten tijdens de architectuurbiënnale in Venetië in beeld wat dat betekende: 60.000.000 vierkante meter leegstand. 'Ik realiseerde me dat pas toen ik Rijksbouwmeester werd; ik was dus de Rijks-niet-bouwmeester, want Nederland is voorlopig wel uitgebouwd. De Vindex-locaties waren verdienmodellen, die we nooit meer terugkrijgen'. De uitdaging ligt volgens Van Dongen in de bestaande voorraad. Daarvoor moet er een nieuwe bouwcultuur komen, niet alleen met een sterke focus op herbestemming van gebouwen en hele gebieden, maar ook op vakmanschap, ontwikkeling, tijdelijkheid én vitaliteit in de stad. 'Arnhem vind ik één van de steden die daar heel veel aan bijdraagt'.

'Tijden veranderen', zei burgemeester Herman Kaiser in reactie hierop, nadat hij het CASA-Jaarcahier 2014 in ontvangst had genomen. 'Hier in Arnhem begrijpen we dat. We geloven in de toekomst en die maken wij met elkaar'. Als grande finale onthulde hij het nieuwe 3D geprinte model van de Eusebiuskerk, dat vorig jaar al beloofd was door de Stichting Eusebius Arnhem en anno 2015 daadwerkelijk het lichtend middelpunt van de Stadsmaquette vormt.

Burgemeester Herman Kaiser & Edwin Verdurmen

Janny Rodermond

In 2040 telt ons land naar schatting ruim een half miljoen inwoners met een vorm van dementie. Nu komt lang niet iedereen in een tehuis terecht – momenteel woont zo'n zeventig procent thuis op zichzelf of met een mantelzorgster – maar toch worden zorginstellingen in toenemende mate geconfronteerd met dit probleem en zoeken sinds kort hierin samenwerking met de creatieve sector. Daarom initieerde het Stimuleringsfonds voor de Creatieve Industrie met zorgaanbieder Cordaan het onderzoeksproject The Art & Science of Dementia Care. Dit is in feite een multidisciplinair platform waarin een team van architecten en productontwerpers samenwerkt met producenten, wetenschappers die onderzoek doen naar dementie en last but not least mensen vanuit de zorgsector.

THE ART & SCIENCE OF DEMENTIA CARE

Volgens architect en projectleider Caro van Dijk gaat het om het inzetten van de omgeving van dementerenden als middel voor ervaring, beleving, interactie en communicatie; 'de leefwereld als een soort extern geheugen'. Het project zit nog in de eerste 'laboratoriumfase' waarin kennis wordt opgedaan vanuit de zintuigen. 'Wat kun je daarmee? Tast is in dit geval misschien wel het belangrijkste'. Momenteel wordt er druk gebouwd aan mock-ups waaruit feedback kan worden verkregen van zowel verplegers als de patiënten zelf. Dit zal leiden tot de podiumfase waarin de bevindingen worden gepresenteerd. De opgave is in de eerste plaats gelegen in rijkdom in (woon)ervaring, maar een ander deelonderzoek binnen het project kijkt naar de mogelijkheden om de gesloten wereld

Designers voor Dementie

In aansluiting op 'De Grote Geheugen-Show' van ArTEZ Studium Generale organiseerden CASA en OPA (Ontwerp Platform Arnhem) op 13 februari een workshopmiddag voor studenten en 's avonds een publieke bijeenkomst onder de titel 'Designers voor Dementie'. Door de vergrijzing en het feit dat Nederlanders steeds ouder worden ligt hierin een grote opgave voor nu en zeker voor de nabije toekomst.

Caro van Dijk (l) & Laura Lynn Jansen (r)

Jarno Nillesen

van de instelling open te breken. 'Het ultieme doel is een mix van dementerenden met de rest van de maatschappij', aldus Van Dijk.

Multidisciplinair ontwerper Laura Lynn Jansen, evenals Van Dijk een van de begeleiders van het middagprogramma, presenteerde daarop een overzicht van de uitkomsten van de workshops. De deelnemers bestonden voornamelijk uit studenten van de opleiding interieurarchitectuur en het conservatorium; dit resulteerde onder meer in stoelen met muziek of een koepel waarin beelden getoond worden. Anderen bedachten 'De Kletskaus'; dementerende ouderen worden door middel van beeld gestimuleerd om hun herinneringen met basisschoolleerlingen te delen. Als professioneel deelnemer aan The Art & Science of Dementia Care is Jansen vooral bezig met visuele en tactiele ervaring. Zij werkt aan een mobile voor boven het bed of als kroonluchter in de gemeenschappelijke ruimte. Daarnaast ontwikkelt zij – vanuit de observatie dat dementerenden vaak obsessief met hun handen bezig zijn – een deken voor over armleuningen die uit diverse materialen en 'frutsels' bestaat.

DIMENSIE VOOR DEMENTIE

Wanneer je gaat ontwerpen voor dementerenden moet je loslaten wat je al wist als architect, aldus Jarno Nillesen, partner bij Wiegerinck Architecten en auteur van *Dimensie voor Dementie*. Het modernisme van Mies van der Rohe dat hem tijdens zijn opleiding in Delft werd bijgebracht 'is heel mooi, maar moet een

nachtmerrie voor dementerenden zijn: je ziet geen verschil meer tussen binnen en buiten, wand of vloer. 'Ze worden de hele dag al op het verkeerde been gezet'.

Dimensie voor Dementie is een soort kookboek met een meer intuïtieve benadering en gebruik, veiligheid en geborgenheid ('een huis als thuis') als voornaamste ingrediënten. Dit kan in theorie tot verschillende modellen leiden. Gerealiseerd is 't Loug in Delftzijl; vier geschakelde woningen met ieder een grote huiskamer, die tezamen een tehuis vormen zonder receptie. In reactie hierop prees Caro van Dijk de bewegingsvrijheid maar miste toch echt de beleving.

Ook vanuit de zaal kwamen kritische opmerkingen. Ineke Hans: 'Jarno's verhaal is erg praktisch, dat van Laura Lynn heel zweverig. Ik geloof dat je dementerenden een helder beeld moet geven. Ik zie een architect die aan interieur wil

likken en een kunstenaar bij wie het teveel privéprojecten worden. Waar is de dementerende waar het vanavond om gaat?' Volgens Janny Rodermond, directeur van het Stimuleringsfonds voor de Creatieve Industrie, zijn zij al een jaar of tien actief in het verbeteren van de zorgomgeving. 'Wat je zag en nog steeds veel ziet: lange gangen, grote ramen, gebouwen waar mensen niet naar buiten kunnen. Tegenwoordig kan de eigenaar van een zorginstelling meer zelf bepalen en zie je sinds een jaar of zes een grotere differentiatie'. Maar huisvesting is ook iets waar juist vaak op bespaard wordt. 'Bovendien zitten zorgaanbieders nog vast in die vreselijke gebouwen en moeten daarbinnen hun transformatie naar een vriendelijker woonomgeving realiseren. De opgave moet in bestaande tehuizen worden opgelost; je kunt dus geen ideaal programma van eisen als uitgangspunt nemen'.

Het modernisme moet voor dementerenden een nachtmerrie zijn

Musis & de Metamorfose van de Oostboog

Op 17 februari vond de eerste publieke presentatie plaats van het voorlopige ontwerp voor de nieuwbouw en renovatie van Musis Sacrum. Naast deze primeur passeerden tijdens de avond in aansluiting op het jaarthema ANNO 2015 ook andere actuele projecten in de 'Oostboog' de revue.

Arnheems roemruchte 'oude wijken' – Klarendal, Spijkerkwartier en Het Broek – werden decennialang getekend door armoede, drugsoverlast en prostitutie. 'Behalve in Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Groningen is een gebied van een dergelijke omvang in ons land nergens te vinden', stond in de visie *Arnhem op weg naar 2015* uit eind jaren negentig. Hoe anders is het beeld anno 2015! 'De renaissance van een rampgebied', constateerde Edwin Verdurmen. De rosse buurt is flink verspijkerd, Klarendal getransformeerd tot modekwartier en tot slot verrijst op het verlaten industrieterrein rond de Westervoordsedijk het Nieuwe Kadekwartier. Volgens Gerrit Breeman, directeur van Volkshuisvesting, verloopt de ontwikkeling van laatstgenoemde voorspoedig. Rond het monumentale PGEM-gebouw, verbouwd tot ateliercomplex en omgedoopt tot 'De Transformatie', zijn de eerste bouwblokken opgeleverd en is het binnenterrein zo goed als klaar. De tweede fase is van start gegaan en de volgende zit al in de pijplijn. Hoe het daarna precies verder gaat is nog niet helemaal duidelijk, maar Breeman wordt naar eigen zeggen steeds optimistischer. 'We bouwen gestaag door, als woningen niet verkocht worden dan zetten we ze om naar huur, maar de woningmarkt trekt aan en ook beleggers tonen weer interesse'.

VERNIEUWING MET RESPECT VOOR HET OUDE

Optimistisch was ook zeker het verhaal van De Kleine Campus in het oude Stedelijk Gymnasium. Dat moet 'een plek worden waar het nieuwe werken gevierd wordt'. Geïnspireerd door Charles en Ray Eames hebben Kathlijn de Booij en haar partner Floris Schoonderbeek het monumentale pand nieuw leven ingeblazen als inspirerende en duurzame wonen en werkplek. Het interieur is opgeknapt en nu weer in oorspronkelijker staat, de buitenruimte gaat echter wel veranderen. Zo wordt er, als het aan landschapsarchitect Harro de Jong (Buro Harro) ligt, straks gezwommen in de vijver, groente verbouwd rond de conciërgewoning en is het schoolplein een groene kamer met een kantoorwei. 'Vernieuwing met respect voor het oude', aldus De Booij. Dat zou ook zo het motto kunnen zijn van St.-Martenshof, waar naar Rotterdams voorbeeld verpauperde 'kluswoningen' door ondernemende bewoners rigoureu-

zijn opgeknapt. Addy de Boer (Nexit Architecten), die het geheel met de twintig huishoudens heeft vormgegeven, lichtte het proces toe. Eerst zijn de voorgevels in oude luister hersteld, daarna de achterzijden en interieurs. Die 'zorgden voor veel moderniteit en individualiteit'. Het eindresultaat vertoont 'een heel divers beeld met een grote mate van samenhang'. Dat wordt naar verwachting ook het beeld van de Nijhoffstraat waar kavels zijn vrijgegeven voor zelfbouw. Architecten Arno Geesink, Corné van de Kraats en wederom Addy de Boer gaven inzicht in de ontwerpen van vier woningen in de straat.

NIEUWBOUW MUSIS SACRUM

Grande finale van de avond was de presentatie van de nieuwbouwplannen voor Muis Sacrum. 'Het is nog steeds een werk in progress', zo benadrukte Patrick Koschuch, 'maar we vinden het belangrijk om iets heel unieks te maken voor deze stad'. Drie kwaliteiten zijn daarbij leidend voor het ontwerp: de monumentale oudbouw, de groene context en Het Gelders Orkest. In de visie van het bureau Van Dongen-Koschuch vormen het monument en de nieuwe multifunctionele zaal 'een ensemble van twee entiteiten'. Zij worden verbonden door een laag transparant volume dat de entree en foyer vormt. Hierdoor wordt de oudbouw beter zichtbaar. De nieuwbouw, die de huidige aanbouw uit 1983 zal vervangen, wordt een alzijdig paviljoen met een publieke plint dat in het park is ingebed. Het groen moet straks als het ware in het gebouw doorlopen zodat het park vanuit de zaal beleefbaar wordt. Dankzij de nieuwe zaal is het mogelijk om de oudbouw terug te restaureren en te ontdoen van de stalen puist die er in de jaren negentig is aangeplakt voor extra podiumruimte. De oude concertzaal wordt daarmee weliswaar kleiner, maar qua akoestiek ook fijner. De 'fantastische akoestiek' was een van de punten waarop Van Dongen-Koschuch is geselecteerd, aldus HGO-directeur George Wiegel. Openheid was punt twee. 'We willen een gebouw voor alle Arnhemmers maken'. Er gaan in de stad stemmen op om een historiserende uitbouw te maken. Wiegel in reactie daarop: 'We zijn een orkest uit het verleden voor de toekomst en willen een verbinding aangaan met de omgeving. Dit ontwerp past perfect bij onze ambities'.

Patrick Koschuch

Irene Teepe en Arno Stoffelsma van het Gelders Orkest

De renaissance van een rampgebied

Horror Vacui

Inhoudelijke aftrap van het Ruimtekoers festival

CASA organiseerde op dinsdag 17 maart de inhoudelijke aftrap van het Ruimtekoers Festival, dat van 14 maart tot en met 11 april leegstand letterlijk en figuurlijk in de spotlights zet met een programma over de toekomst van de Arnhemse binnenstad. Kunnen we creativiteit, strategie en ondernemerschap koppelen aan leegstaand vastgoed om zo het stadshart opnieuw uit te vinden?

SPOOKSTAD

Arnhem onderscheidt zich in vergelijking met veel andere steden in positieve zin. Uitgaande van de kwaliteit en variëteit van de binnenstad is Arnhem de vijfde winkelstad van Nederland' zo staat in de visie *Arnhem op Weg naar 2015* niet zonder trots. Weliswaar wordt in hetzelfde document geconstateerd dat 'Telewerken' en 'Teleshoppen' gevolgen hebben voor de fysieke stad en de detailhandel, maar de realiteit anno 2015 had toen niemand verwacht. Door de economische crisis van de afgelopen jaren plus de spectaculaire groei van het internet is veel vastgoed, dat voorheen een winkel- of kantoorfunctie had, leeg komen te staan. Deze ontwikkeling is nog lang niet ten einde en daarom zijn er dringend nieuwe impulsen nodig om te voorkomen dat de binnenstad spookstad wordt. Op leegstand volgen immers verwaarlozing en verval (met alle gevolgen van dien). Het probleem is dus niet alleen groot maar ook urgent: dat geldt voor de meeste Nederlandse (binnen)steden – Arnhem vormt hierop geen uitzondering.

DE NIEUWE MAAKINDUSTRIE

Toch kan Arnhem zich in de nabije toekomst weer in positieve zin van andere steden onderscheiden, aldus Eric Frijters, lector Future Urban Regions aan de Nederlandse Academies van Bouwkunst. 'Het krampachtig vasthouden aan de winkelstraat is een achterhoedegevecht'. Het fenomeen stamt uit het einde

Een toast op de opening van Ruimtekoers Festival

Yosser Dekker

Sasha Glasl

Leegstand is een blessing in disguise

van de negentiende eeuw en nu dik honderd jaar verder is het voorbij. 'Daar baalt straks niemand van'. Sterker nog: over enkele jaren zal de winkelstraat als een rareit in de ontwikkelingsgeschiedenis van de stad worden beschouwd. 'Leegstand is een blessing in disguise' want het biedt ruimte en kansen voor de maakindustrie. Productieprocessen vonden vroeger midden in de stad plaats, zijn er de afgelopen eeuw uitgewerkt, maar komen nu langzaam maar zeker terug. 'We gaan weer meer dingen zelf maken'. Mensen zijn bereid te betalen voor een product waar ze zelf nog drie schroeven in moeten draaien ('het IKEA-effect'), de 3D-printer is in opkomst en bovendien doet 'Made in Holland' het goed in het buitenland. Kortom hier liggen kansen; Nederland zit vol creatieve denkers en makers, die elkaar opzoeken om samen te werken. Stedelijke biotopen zijn hiervoor de aangewezen plekken. Dus haal het werken gewoon weer de stad in! In Arnhem zijn alle ingrediënten voorhanden, concludeerde Frijters, die hierover al verkennende gesprekken heeft gevoerd met wethouder Gerrie Elfrink.

CREATIEVE OPLOSSINGEN

Ook de andere twee sprekers hadden creatieve oplossingen om leegstand en verwaarloosde plekken te bestrijden. Ontwikkelingsmanager Jacco Gersen lichtte de strategie van Crowdbuilding toe, een digitaal platform waarop particulieren hun woonwensen met elkaar delen en gekoppeld kunnen worden aan

een gebouweigenaar. Inmiddels zijn een aantal virtuele projecten werkelijkheid geworden. Zo is een oud stadsdeelkantoor in Amsterdam getransformeerd tot appartementencomplex. Gersen stond te popelen om ook hier aan de slag te gaan en werd spontaan gekoppeld aan wethouder Elfrink.

Architect Sascha Glasl presenteerde een ander inspirerend project van buitenaf, zijn bureau space&matter initieerde samen met Delva Landscape Architects De Ceuvel. Op een vervuild stuk grond in een rafelrand van Amsterdam ligt nu een hippe community van gewezen woonboten in een oase van groen. Het is een groot succes. 'We hadden een concept over duurzaamheid en een visie op groen, waar iedereen op afkomt'.

Ook Burgemeester Herman Kaiser, door CASA gevraagd om het Context programma van Ruimtekoers te openen, legde de nadruk op leegstand als kans: 'We leven in een tijd van transitie en transformatie, Arnhem is een stad waar het bruist, waar we elkaar echt de ruimte geven en ook gunnen. Ruimte vraagt vertrouwen en vertrouwen schept ruimte. We zijn als stad in een positieve flow. We zien alle ruimte en dát is bewegingsvrijheid. We bieden elkaar vrijheid en creëren een sfeer van creativiteit die inspireert. Arnhem: van leegstand naar bestemming. Want leegstand bestaat niet: dat zijn kansen. En het is nu de tijd om deze kansen te gaan verzilveren'.

Edwin Verdurmen

20x20!

20x20!, georganiseerd door CASA, OPA en Stichting Omstand, heeft zich de afgelopen jaren ontpopt tot één van dé culturele events van Arnhem. Op dinsdag 24 maart presenteerden wederom een aantal ontwerpers, kunstenaars en architecten van naam en faam hun projecten en inspiratiebronnen binnen de formule van twintig beelden maal twintig seconden. Met het thema Autonomes & Strategen stelde deze editie kritische vragen over de positie van de maker binnen het huidige cultuurbeleid. Staat in deze tijd van cultureel ondernemerschap de houding van de autonome maker lijnrecht tegenover de ondernemersgeest van de strateeg of kunnen deze twee ook samengaan?

- Teun Castelein, beeldend kunstenaar
- Quinten Dierick, beeldend kunstenaar, muzikant en performer
- Peter Groot, architect en ontwerper
- Michiel van der Kley, ontwerper (Project Egg)
- Tejo Remy, ontwerper (Remy&Veenhuizen)
- Lies Ros, tentoonstellingsontwerper (Wild Plakken)
- Claudia Schouten, urban curator en founder Motel Spatie A.I.R.
- Levi van Veluw, multidisciplinair kunstenaar
- Philomene van der Vliet, Boom Landscape
- Marga Weimans, mode-ontwerper
- Bülent Yokus, De Nieuwe Stad

Quinten Dierick

Philomene van der Vliet

Levi van Veluw

Claudia Schouten

Peter Groot

Lies Ros

Tejo Remy

Bülent Yokus

Marga Weimans

Teun Castelein

Michiel van der Kley

CASA organiseerde op donderdag 9 april de inhoudelijke afsluiting van het Ruimtekoers Festival. Hoe maak je van spaces places? was de centrale vraag van de avond waarin werd teruggekeken op een maand lang Ruimtekoers Festival. Tevens presenteerde wethouder Gerrie Elfrink (stedelijke ontwikkeling) de nieuwe visie van de gemeente op de Arnhemse binnenstad.

Theatraal intermezzo

NIEUWE BINNENSTADVISIE

Agorafobie ofwel pleinvrees is een psychische aandoening, maar het lijkt soms wel alsof Arnhem er collectief last van heeft. Dat was tijdens de Wederopbouw wel anders, constateerde Gerrie Elfrink, 'het was toen bijna meer een fetisj'. Het ideaal van lucht, licht en ruimte uit de naoorlogse jaren heeft het centrum een teveel aan openbare ruimte opgeleverd, gaten waarmee de stad al jaren in haar maag zit. In de nieuwe gemeentelijke visie op de binnenstad ligt de focus dan ook sterk op het verbeteren van de openbare ruimte door deze opnieuw in te richten. Al blijven de doelen van Rijnboog pal overeind, het contrast met de grootsse plannen van voorheen kan haast niet groter. De gemeente treedt niet langer op als ontwikkelaar maar doet een stap terug en vervult de rol van regisseur. 'Nieuw Realisme' noemen ze dat op het stadhuis. Het winkelhart wordt geconcentreerd rond de hoofdas van Rogge-, Ketel- en Vijzelstraat en 'ontsloten' door corridors van en naar Centraal (via Korenmarkt/Jansstraat), Rijn en Velper-

Agorafobia

Afsluiting van het Ruimtekoers festival

Helena Hoogenkamp

Arthur Lee

Yosser Dekker in gesprek met Charlotte Bik en Eric Frijters

Maak nooit teveel open- bare ruimte

plein. De Looierstraat en omgeving, het Koningsplein en de zuidelijke binnenstad zullen zich in de luwte moeten ontwikkelen tot woonzones, waarin ook ruimte wordt geboden aan lokale ondernemers, productiemilieus en experiment.

RUIMTEKOERS

Ruimtekoers Festival nam hier de afgelopen weken een voorschot op. 'Het is een groot experiment geweest', aldus organisator Yosser Dekker, die anderhalf jaar geleden op het idee kwam. 'De creatieve en zakelijke wereld komen elkaar normaal gesproken niet tegen, terwijl een succesvolle stad juist gebaat is bij dergelijke samenwerking'. Dit resulteerde in een twintigtal panden die groen werden aangeliicht en waarvan er acht – deels permanent – werden geprogrammeerd en tijdelijk een creatieve experimentele invulling kregen. Naast de meer voor de hand liggende tijdelijke ateliers en expositieruimtes, gaf de conceptstore Re-Tale een nieuwe manier van winkelen vorm en kon er bij het alternatieve B&B Bedstay geslapen worden in een leegstand kantoorpand. A Place to Be – in het voormalige ABN-AMRO pand aan het Gele Rijdersplein – was volgens Dekker het voorbeeld van 'de third place die we zoeken naast wonen en werken, een plek waar mensen willen zijn en anderen ontmoeten'. Met een vrolijke potpourri van functies – eetlokaal, club, tentoonstellingsruimte – en activiteiten – van yoga tot ballenbak – was dit het bruisende hoofdkwartier van Ruimtekoers.

DE STAD ALS PODIUM

Hoe hou je zoiets vast? Hoe maak je van spaces places en vooral hoe nu verder? Daar is geen eenduidig recept voor, zo bleek, maar er is wel een aantal randvoorwaarden: gebouwen moeten openheid uitstralen en een goed plein heeft een goed programma nodig. 'Maak dus nooit teveel openbare ruimte want daar heb je ook vulling voor nodig. Liever soms te druk dan vijf mooie pleinen', aldus architect Eric Frijters, die in maart een pleidooi hield voor de terugkeer van de maakindustrie in Arnhem centrum. Hij adviseert de gemeente daarin en heeft inmiddels ook contact met onder andere Gazelle, die wellicht het innovatieve deel van hun bedrijf naar de stad wil verhuizen; in de interactie met andere makers kan er een creatieve symbiose ontstaan. Onderwijs in de stad bleek ook een vruchtbaar experiment. Charlotte Bik, directeur ArtEZ Arnhem: 'Studenten zijn gewend om binnen de muren van een academie te werken, maar straks moeten ze de wijde wereld in. Daarom is het goed om naar buiten te gaan'. De stad als podium dus, naast vele andere functies. De gemeente werkt volgens Elf-rink aan de versoepeling van regelgeving en bestemmingsplannen, maar 'het is een woud aan regels en dat kost tijd'. De meest concrete winst van Ruimtekoers Festival, concludeerde Charlotte Bik 'is dat het mensen doet nadenken over de toekomst van hun stad'.

De Gezonde Stad

Een groene, gezonde woonstad die het welzijn van haar inwoners centraal stelt. Van de vier toekomstscenario's die in de visie *Arnhem op weg naar 2015* staan – Eurodynamisch Arnhem, Grenzeloos Arnhem, Groot-Arnhem en Verzorgd Arnhem – lijkt de stad anno 2015 nog het meest op laatstgenoemde. Vandaar dat CASA in het kader van het jaarthema ANNO 2015 op dinsdag 12 mei een CASA-avond organiseerde over architectuur, zorg en welzijn.

De stad als healing environment

Zowel lokaal, nationaal, én mondiaal is 2015 een jaar van betekenis; het was de horizon voor de millenniumdoelen, die de VN in 2000 lanceerde om armoede, honger en ziekte wereldwijd uit te bannen. Opvallend is dat er anno 2015 een kentering heeft plaatsgevonden: ging er aanvankelijk geld van het noordelijk naar het zuidelijk halfrond, vandaag de dag ligt de nadruk veel meer op samenwerken. In Nederland zie je een vergelijkbare kentering, aldus Frank Pörtzgen (Wiegerinck Architecten). Door de gigantisch stijgende kosten (dit jaar meer dan 100 miljard) stapt de overheid noodgedwongen af van het patriarchale model van complete verzorging. Zorginstellingen moeten ondernemender worden en burgers krijgen steeds meer eigen verantwoordelijkheid. Deze ontwikkelingen hebben ook consequenties voor de zorgarchitectuur. Er vindt veel minder nieuwbouw plaats dan tien jaar terug, de focus ligt nu op revitalisering van de bestaande voorraad of uitbreiding door middel van modules. Daarnaast zijn cross-overs en particulier initiatief in opkomst. De huidige transitie doet soms pijn en verloopt moeizaam,

maar we zullen hier volgens Pörtzgen aan moeten wennen. 'Ik vindt het op zich goed dat mensen de verantwoordelijkheid krijgen voor hun eigen leven'. En hoewel het beeld anders is, heeft Nederland mondiaal gezien nog altijd 's werelds hoogste zorgstandaard.

RIJNSTATE EN DE DRIE GASTHUIZEN

De huidige transitie mist zijn weerslag niet op actuele Arnhemse projecten binnen de zorgsector. Zo heeft het Rijnstate Ziekenhuis, door marktwerking en andere omstandigheden als gevolg van de veranderingen in regelgeving, de uitbreiding van zijn locatie in Arnhem Noord naar onder moeten bijstellen. Toch restte er nog een forse opgave (van 80.000 > 90.000 m²) op een betrekkelijk klein perceel waarvan je het groene karakter wilt behouden, temeer omdat er een wijk op uitkijkt. Volgens Marc Koster (Manager Vastgoed Rijnstate) heeft het overleg met de wijk uiteindelijk tot een beter plan geleid. Eind van dit jaar moet de uitbreiding – een schil van drie bouwlagen over en aansluitend op de bestaande bouw – afgerond zijn. In de uitbreiding wordt vervolgens zoveel mogelijk zorg rondom de patiënt georga-

We worden niet alleen ouder, maar ook steeds gezonder

niseerd. Andere grote lokale speler is de Driegasthuizengroep, die al sinds 1246 in Arnhem actief is en momenteel een groot deel van zijn vastgoed herontwikkelt. Bert Krikke, die de vastgoedafdeling van de organisatie ondersteunt, ging met name in op de nieuwbouw van Huis en Haard aan de Utrechtseweg. De oudbouw wordt gesloopt en vervangen door het duurzaamste woonzorgcentrum van Nederland met onder meer een dak dat volledig uit zonnepanelen bestaat. Een primeur; hierdoor is het gebouw energie-neutraal. Tegelijkertijd blijft de nieuwbouw qua footprint, hoogte en uitstraling dichtbij de oudbouw, alleen wordt het een stuk opener en kan er anno 2017 gewoond worden in een healing environment. Er komen zelfs klimtoestellen in de tuin – niet alleen voor de oudere bewoners maar ook nadrukkelijk voor de kinderen uit de buurt.

OUDER EN GEZONDER

De stad als healing environment. Hoe kun je door de inrichting van de openbare ruimte beweging en dus gezondheid stimuleren? Vanuit die opdracht hebben studenten van de Academie van Bouwkunst Arnhem als onderdeel van het lectoraat Future Urban Regions (FUR) recent ontwerpend onderzoek gedaan naar diverse locaties in Arnhem. Zij bedachten sportfabriekjes in het Nieuwe Kadekwartier en watersportfaciliteiten in Meinerswijk. Architect Ady Steketeer, verbonden aan het FUR, lichtte de voorstellen toe.

We worden niet alleen ouder, maar ook steeds gezonder. 'Wanneer we kijken naar de geschiedenis van de stad dan is de negentiende eeuw onze gouden

Frank Pörtzen

eeuw', aldus Ton Schulte in zijn afsluitende column. 'De citymarketing van toen richtte zich erop welgestelden naar de stad te halen. Dit waren in de praktijk veelal suikerbaronnen die in Indië fortuin hadden gemaakt en hier in het groen kwamen rentenieren: pensionados dus. Dat heeft de stad zeker geen windeieren gelegd. Waarom zou dat vandaag de dag anders zijn? [...] Kortom: van de inmiddels sleetse slogan Made in Arnhem maken we Fade in Arnhem. Hier in de Smaragd van Gelderland moet je wonen voor een goed uiteinde! Arnhem wacht een gouden toekomst als het voor zilver gaat!'

Marc Koster

Een groene, gezonde woonstad, die het welzijn van zijn bewoners centraal stelt; van de vier toekomstvisies die de Arnhemmers eind jaren negentig kregen voorgeschoteld als opmaat naar de visie *Arnhem op weg naar 2015*, lijkt de stad anno 2015 nog het meest op Verzorgd Arnhem. ‘Verzorgd Arnhem’, ik citeer, ‘heeft als drijvende kracht haar groene imago. Wonen, zorg en dienstverlening zijn bepalende elementen. Het is een woonstad en het bestuur richt zich op het conserveren en cultiveren van dit beeld. Vergeleken met de internationale scope van Grenzeloos Arnhem, het metropolitaine Euro-dynamisch Arnhem of zelfs het regionaal gerichte Groot Arnhem, schijnt Verzorgd Arnhem wellicht de minst ambitieuze van de vier, maar schijn bedriegt. Steden strijden allen om de gunst van de vier B’s: vakjargon van city-marketeers voor Bedrijven, Bewoners, Bezoekers en Bollebozen. Daar zouden we een vijfde B aan toe moeten willen voegen: Bejaarden!

Fade in Arnhem

De vergrijzing wordt altijd eenzijdig benaderd als een probleem dat vraagt om een oplossing. De Inuit – beter bekend als Eskimo’s – weten daar wel raad mee; wanneer een echtpaar op leeftijd is gekomen houden ze de eer aan zichzelf en wandelen richting het grote niets. Deze Endlösung is ongetwijfeld velen een brug te ver, maar ook gewoonweg onwerkbaar hier: zodra wij onze opa’s en oma’s de woeste gronden van de Veluwe opjagen, zitten ze binnen no time gezellig op een terrasje tussen leeftijdsgenoten met nordic walking sticks. Bovendien zou het een vorm van kapitaalvernietiging zijn; we worden immers niet alleen ouder maar blijven ook langer vitaal, hebben ergens nog een goedgevulde sok hangen en dat biedt kansen - zeker voor Arnhem! Bejaarden zijn een blessing in diguise!

Wanneer we kijken naar de geschiedenis van de stad dan is de negentiende eeuw onze gouden eeuw. Arnhem profileerde zichzelf met succes als het Haagje van het Oosten en groeide en bloeide als nooit tevoren. De citymarketing van toen richtte zich op een vestigingsbeleid om welgestelden naar de stad te halen. Dit waren in de praktijk veelal suikerbaronnen die in Indië fortuin hadden gemaakt en hier in het groen kwamen rentenieren: pensionados dus. Dat heeft de stad geen windeieren gelegd. Voorbeelden te over. Waarom zou dat vandaag de dag anders zijn?

Je hoeft niet ver van huis om te zien dat deze doelgroep geld in het laatje brengt. Kijk naar Velp, het zilveren dorp, of naar het naburige Rozendaal – dat jaar op jaar wordt verkozen tot de beste gemeente van Nederland – de gemiddelde leeftijd daar is ver voorbij Methusalem. En waar onze winkelstraten worden gedomineerd door goedkope ketens als Action en Primark bloeit in Oosterbeek de detailhandel met chique kleding-, interieur- en andere high-end winkels. Mijn schoonouders – pensionados in spé – zijn er helemaal weg van en zouden maar wat graag deze kant uit komen. En zo zijn er meer, waarom dan niet in Arnhem!

De kernkwaliteiten zijn aanwezig; dienen hooguit hier en daar wat aangedikt te worden. We doen toch niet meer aan hoogbouw dus zetten we in op de bungalow. Het plannetje van Bob Roelofs – een nieuwe minigolfbaan achter de Witte Villa – blazen we op tot een volwassen versie. De rollator mag straks alleen in Arnhem ook op de rijbaan, aan Nordic Walkers moet door overige parkgebruikers altijd voorrang worden verleend. Kortom: van de inmiddels sleetse slogan Made in Arnhem maken we Fade in Arnhem. Hier in de Smaragd van Gelderland moet je wonen voor een goed uiteinde! Misschien dat we dan te midden van Wageningen Food Valley en Nijmegen Health Valley te boek komen te staan als Death Valley, maar daar hebben we Moscovia voor.

Pensionados dus! Arnhem wacht een gouden toekomst als het voor zilver gaat!

Ton Schulte

Winnaars Willem Diehlprijs 2015: De Transformatie en de Mariënborg

Op 28 mei werd tijdens de Nacht van de Architectuur voor de vijfde keer de Willem Diehlprijs uitgereikt, de tweejaarlijkse architectuurprijs voor het beste project op het gebied van restauratie, renovatie en herbestemming in Arnhem. De Transformatie, een project van TAK Architecten en K3 Architectuur in opdracht van Volkshuisvesting Arnhem en KuiperArnhem Bouw en Ontwikkeling, is de winnaar van de vakjuryprijs. De publieksprijs ging op grond van de meeste stemmen naar De Mariënborg, een project van Varix Architectuur in opdracht van René Janssen.

In het juryrapport wordt De Transformatie uitvoerig geprezen: 'De monumentale onderdelen van het complex zijn met grote zorgvuldigheid gerestaureerd.

De nieuwbouw is in massa meer dan wat er stond, maar de toevoegingen zijn zo goed gedaan dat de herontwikkeling iets blootlegt van wat er in potentie was maar nog onbenut bleef. Een meesterzet dus, met visie gedaan en uitstijgend boven 'gewoon' restaureren'. Veel lof is er voor Volkshuisvesting Arnhem dat zich volgens de jury opnieuw manifesteert 'als een partij die Arnhem door middel van kwaliteitsvolle interventies leefbaar maakt en allure geeft'. Drie keer is scheepsrecht: in 2011 en 2013 eindigde Volkshuisvesting Arnhem met de Van Verschuierwijk en De Coehoornkazerne op de tweede plaats.

De vakjury had het overigens naar eigen zeggen zwaar daar alle zes finalisten van een hoog niveau waren, 'elk project heeft van zichzelf iets bijzonders en overal spreekt zorgvuldigheid uit. Het métier van restauratie, renovatie en herbestemming is de afgelopen jaren volwassen geworden'. Bovendien vraagt de jury zich af of er nog wel aparte prijzen moeten worden uitgereikt voor restauratie- en nieuwbouwprojecten daar er steeds meer hybride vormen ontstaan. Vooralsnog is de Willem Diehlprijs de prijs voor restauratie, renovatie en herbestemming en dit gaf uiteindelijk de doorslag.

Staatssecretaris Wilma Mansveld reikt de Willem Diehlprijs uit | foto: Eric 't Hullenaar

Juryrapport

Willem Diehlprijs 2015

De Willem Diehlprijs, de tweejaarlijkse architectuurprijs voor het beste project op het gebied van restauratie, renovatie en herbestemming in Arnhem, is in 2007 door CASA in het leven geroepen om een zorgvuldige omgang met Arnhems architectonisch erfgoed te stimuleren. Voor deze vijfde editie konden projecten genomineerd worden die tussen juli 2013 en januari 2015 zijn opgeleverd. Uit de in totaal achttien nominaties heeft de vakjury van de Willem Diehlprijs 2015, bestaande uit vastgoed herontwikkelaar Bregje Nagtzaam, restauratiearchitect Erik Jan Brans en architectuurhistoricus Pieter-Matthijs Gijsbers, een shortlist geselecteerd. De finalisten voor de Willem Diehlprijs 2015 waren:

De Mariënborg

Adres: Mariënborgstraat 12
Architect: Varix Architectuur
Opdrachtgever: René Janssen

Logiesgebouwen Saksen-Weimar

Adres: Compagnieplaats en Infanteriestraat
Architect: Braaksma & Roos Architectenbureau B.V.
Opdrachtgever: Vivare

Weverstraat 39-40

Adres: Weverstraat 39-40
Architect: Braaksma & Roos Architectenbureau B.V.
Opdrachtgever: Synchron B.V.

De Kleine Campus

Adres: Statenlaan 8
Ontwerpers: Kathlijn de Booij en
Floris Schoonderbeek
Opdrachtgever: De Kleine Campus BV

Sint Martenshof

Adres: Hommelseweg, Marten van Rossumstraat
en Nijhoffstraat
Architect: NEXIT Architecten
Opdrachtgever: Kopersvereniging Sint Martens Hof

De Transformatie

Adres: Van Oldenbarneveldtstraat 90-92
Architect: TAK Architecten en K3 Architectuur
Opdrachtgever: Volkshuisvesting Arnhem en
KuiperArnhem Bouw en Ontwikkeling

De Mariënborg | Foto: Rob Sas

Logiesgebouwen Saksen Weimar | Foto: Arjen Veldt

Weverstraat 39 – 40 | Foto: Studio Split Second

Alle zes finalisten zijn van een hoog niveau

De jury van de Willem Diehlprijs had het dit jaar uitzonderlijk zwaar. Alle zes finalisten zijn van een hoog niveau, elk project heeft van zichzelf iets bijzonders en overal spreekt zorgvuldigheid uit. Het métier van restauratie, renovatie en herbestemming is de afgelopen jaren volwassen geworden. De jury heeft hierbij één kanttekening en dat is dat veel projecten bijna te steriel zijn gemaakt. De geschiedenis van de gebouwen is tot steen gereduceerd; de immateriële geschiedenis zou beter zichtbaar gemaakt kunnen worden. Bovenal is er echter veel lof en was het moeilijk om tot één winnaar te komen. De criteria – aandacht en zorg voor het object, de impact op de omgeving, de wisselwerking tussen opdrachtgever en architect én allure – zijn hierin leidend geweest.

DE MARIËNBURG

Deze 18de-eeuwse patriciërs woning – een van de weinige ‘gave’ voorbeelden in Arnhem – is na jaren van verwaarlozing getransformeerd tot een wooncomplex van zestien appartementen. Zo heeft het pand in feite zijn oorspronkelijke functie hervonden. Zij het op een eigentijdse wijze: monumentaal wonen voor jongeren met alle faciliteiten van dien. Niet direct de doelgroep die je in een monument ziet zitten en dat alleen al maakt dit tot een sympathiek project. Er is veel waardering voor de opschoning van het interieur, waarbij de interne structuur is hersteld en ontdaan van latere toevoegingen, maar vooral ook voor de samenwerking en vasthoudendheid van de architect en de particuliere opdrachtge-

ver. De architect heeft de opdrachtgever weten mee te nemen in de liefde voor het monument en die is daardoor veel verder gegaan dan aanvankelijk gepland. Het eindresultaat mag er wezen; de Marienburg is een prachtig voorbeeld van het nieuwe wonen in de binnenstad

LOGIESGEBOUWEN SAKS

De logiesgebouwen op het terrein van de voormalige Saksen-Weimar Kazerne zijn eveneens een mooi voorbeeld van herontwikkeling tot bijzondere huurwoningen. Om de originele structuur van de vier gebouwen niet aan te tasten heeft de architect deze op ingenieuze wijze ingepast, waardoor ze verrassend van plattegrond en – zeker voor woningen in de sociale huursector – uitzonderlijk ruim zijn. Hulde aan de opdrachtgever woningcorporatie Vivare die hier duidelijk voor kwaliteit boven kwantiteit gekozen heeft. Hulde ook aan de architect voor zowel de zorgvuldigheid en het vakmanschap van het geheel als de uitwerking op detailniveau. Hierin manifesteert zich wederom de expertise van het bureau Braaksmas & Roos, de terechte winnaar van de vorige Willem Diehlprijs. Wat de jury in dit project echter enigszins mist is de genius loci, de sporen van het gebruiksverleden zijn vrijwel onzichtbaar. Wat dat betreft zijn ook bij de inrichting van de buitenruimte en de aansluiting op de nieuwbouw kansen blijven liggen.

WEVERSTRAAT 39-40

Het monumentale ensemble aan de Weverstraat 39–40 (bekend als de Dansacademie) vormt een onderdeel van BK40, de ontwikkeling van een nieuw woonwinkcomplex. Hoewel de nieuw-

bouw nog niet is gerealiseerd, heeft men er gelukkig voor gekozen de oudbouw wel alvast aan te pakken. Ook hier gelden complimenten aan het adres van de architect: vakbekwaamheid uit zich in het gevoel voor materialen en de door-dachte toevoegingen en interventies. De voorzijde is in oude luister hersteld en uitnodigend, aan de achterzijde is er eenheid gebracht en wordt vooruitgelopen op de toekomstige zichtbaarheid. De voorgenomen corridor van Weverstraat naar het achterterrein zal het complex duurzaam verankeren in het stedelijk weefsel. Hierin schuilt echter het risico dat de oudbouw verandert van verblijf- tot transitieruimte en het monumentale complex wordt gedegradeerd tot decorstuk. Hopelijk krijgt nummer 40 daarom snel een passende invulling en wordt het interieur ook onder handen genomen.

DE KLEINE CAMPUS

De nominatie van de Kleine Campus (in het voormalige Stedelijk Gymnasium) is wellicht ook nog wat prematuur, daar de buitenruimte nog heringericht wordt als bos, moes- en kantoortuin. Gebouw en interieur zijn echter wel af, ook al is hier ogenschijnlijk weinig gebeurd. Met minimale maar zeer effectieve ingrepen is dit een schoolvoorbeeld van de kunst van het weglaten. Het gebouw is grondig opgeschoond, waardoor het zijn sereniteit terug heeft. Nadeel is dat er geen Caesar of Apollo meer in het gebouw te bekennen is; de immateriële geschiedenis van het gebouw zou weer meer een plek mogen krijgen. Grote lof voor de particuliere initiatiefnemers Kathlijn de Booij en Floris Schoonderbeek, die met visie en ambitie dit nieuwe woon-, werken leefconcept hebben bedacht en ook tot uitvoering brengen. Het enthousiasme dat hieruit spreekt is inspirerend en aanstekelijk.

SINT MARTENSHOF

Sint Martenshof is eveneens een project dat zich niet aan de geijkte categorieën houdt. Naar voorbeeld van de Rotterdamse kluswoningen zijn in de Arnhemse wijk Sint Marten een twintigtal totaal verkrotte woningen van de sloop gered door een enthousiaste groep (aspirant)bewoners. Zij namen uiteindelijk de architect in de arm die de regie voerde over deze baanbrekende herontwikkeling; een proces van samenwerking en co-creatie op hoog niveau, dat resulteerde in een grote diversiteit aan gematerialiseerde indivi-

Het métier van restauratie, renovatie en herbestemming is de afgelopen jaren volwassen geworden

De Kleine Campus | Foto: Remy Castle

Sint Martenshof | Foto: Thea van den Heuvel DAPH

De Transformatie | Foto: Jan de Vries

duele woonwensen die desalniettemin een geheel vormen. We zijn hier getuige van een democratisering van de architectuur waar architect, aannemer, corporatie en last but not least de bewoners zelf samen verantwoordelijk voor zijn. In de interactie tussen architect en opdrachtgevers is bovendien een spannend architectonisch beeld ontstaan op het snijvlak van nieuwbouw en historie.

DE TRANSFORMATIE

De Transformatie tot slot is in vergelijking met de voorgaande twee projecten een meer traditionele ontwikkeling; de transformatie van een industrieel complex tot werkruimtes voor de creatieve klasse is inmiddels een klassieker. De inzet van diezelfde creatieven om een gebied nieuw leven in te blazen ook. Volkshuisvesting heeft het in Arnhem eerder gedaan met het Modekwartier in Klarendal en nu dient De Transformatie als aanjager voor de ontwikkeling van het Nieuwe Kadewartier. Niet dat men zich er makkelijk van af heeft gemaakt. De monumentale onderdelen van het complex zijn met grote zorgvuldigheid gerestaureerd. De nieuwbouw is in massa meer dan wat er stond, maar de toevoegingen zijn zo goed gedaan dat de herontwikkeling iets blootlegt van wat er in potentie was maar nog onbenut bleef. Een meesterzet dus, met visie gedaan en uitstijgend boven 'gewoon' restaureren.

CONCLUSIE

De jury wil alle zes finalisten nogmaals complimenteren met hun geslaagde projecten. Er kan echter maar één winnaar zijn. Tijdens het juryberaad drongen de Mariënborg, de Logiesgebouwen op Saksen-Weimar en Weverstraat 39-40 niet door tot de top drie. Overigens mag laatstgenoemde wat betreft deze jury in de herkansing zodra het interieur af is; de verwachtingen zijn hooggespannen voor de volgende editie van de Willem Diehlprijs.

Over de resterende drie projecten is uitgebreid gediscussieerd. De jury vraagt zich af of er in de nabije toekomst nog wel aparte prijzen moeten worden uitgereikt voor restauratie- en nieuwbouwprojecten daar er steeds meer hybride vormen ontstaan. Vooralnog is de Willem Diehlprijs de prijs voor restauratie, renovatie en herbesteding en dit gaf uiteindelijk de doorslag.

De Kleine Campus is te minimaal voor een architectuurprijs op het gebied van restauratie en renovatie, maar als herbesteding krijgt dit unieke project een eervolle vermelding. Sint Martenshof is een voorbeeldig project dat nog vele prijzen zal winnen, maar het is in feite meer nieuwbouw dan restauratie c.q. renovatie. De onderdelen die wel daaronder vallen – met name de gevels aan de voorzijde – vormen net niet de sterkste kanten van dit project. De jury spreekt

de wens uit dat Sint Martenshof hoog scoort als kanshebber van de Heuvelinkprijs volgend jaar!

Volkshuisvesting manifesteert zich opnieuw als een partij die Arnhem door middel van kwaliteitsvolle interventies leefbaar maakt en allure geeft. Met dit ensemble van oud- en nieuwbouw wordt een stap richting Rijn gezet die recent met de restauratie van de Van Verschuierwijk is ingezet. Herontwikkeling is in dit geval doorontwikkeling!

De winnaar van de Willem Diehlprijs 2015 is De Transformatie!

Naast alle lof toch ook nog een wens van de jury: van de mensen die hier ooit werkten, van de hoogte- en dieptepunten van het bedrijf, rest weinig meer dan een bescheiden fotootje bij een gedenkplaat in het trappenhuis. De jury bepleit een grotere rol voor het immaterieel erfgoed van objecten die worden herontwikkeld, waardoor het gebouw en de plaats onderdeel worden van het grote verhaal. Herbesteding en renovatie zouden daar meer oog voor moeten hebben. Want architectuur is veel meer dan stenen.

TAFKAP

(The Architect Formerly
Known As Prince)

Architecten waren de rocksterren van de jaren negentig en nul. Tot in 2008 de bouwwereld als gevolg van de mondiale financiële crisis instortte en De Architect massaal op straat kwam te staan. Nu we in een nieuwe realiteit zijn aanbeland, dringt zich de vraag op hoe het met hem gesteld is. Wat heeft The Architect Formerly Known As Prince ondernomen om het hoofd boven water te houden en wat is zijn huidige rol?

HET ARCHITECTUURKLIMAAT

'Architecten in de ban van crisis', 'Helpt architectenbureaus vreest einde' en 'Neerwaartse trend bouw houdt aan', maar ook 'Verdieping crisis, eerste tekenen van herstel', 'Einde aan jarenlange omzetkrimp architecten' en 'Architecten kijken omhoog'. Zomaar een greep uit de titels van artikelen die tussen 2008 en 2015 op Architectenweb verschenen. Steve Swiggers, door CASA gevraagd om het architectuurklimaat in Nederland en de regio Arnhem-Nijmegen te peilen, presenteerde deze bloemlezing om aan te tonen hoe de temperatuur de afgelopen jaren wisselde tussen hoop en wanhoop. 'Het woord 'groei' moet erin zitten, ook al groeit er niets'; prognoses waren telkens optimistischer dan de realiteit. Er zijn geen harde cijfers beschikbaar, aldus Swiggers, maar grosso modo kan gesteld worden dat er een halvering heeft plaatsgevonden. Voor de crisis waren er circa 19.000 mensen in de architectuur actief nu nog maar 9000. Ook de omzet en maanden werkvoorraad zijn gehalveerd 'dus architecten spelen op

safe en innoveren weinig in een periode dat je dat juist nodig hebt!'. Belangrijke graadmeter (en boosdoener) is de woningbouw waar ook nog maar de helft van over is en die nagenoeg niet meer zal groeien, laat staan pieken. Architecten moeten rekening houden met minder nieuwbouw en meer herbestemming, nieuwe technologieën, democratisering (zelfbouw), demografische ontwikkelingen en duurzaamheid. Dus: 'Stap uit die krappe architectuurwereld en kijk naar de wereld rondom!'

VOODOO ARCHITECTEN

De wereld verandert in rap tempo, architectuur is echter van nature nogal traag. Goede gebouwen moesten volgens de befaamde klassieke architectuurtheoreticus Vitruvius voldoen aan stevigheid, gebruiksgemak en genoeg. 'Het eindproduct is nog steeds hetzelfde, maar het proces verandert', aldus architect Marten Wassmann, partner bij Benthem Crowel. Beeldvorming wordt steeds belangrijker; je hoeft niet eens meer naar het gebouw zelf te gaan. Zo schreef

Opdrachtgevers proberen archi- tecten steeds meer werk te ontnemen

een recensent van The New York Times een vernietigende review over de nieuwe aanbouw van het Stedelijk Museum Amsterdam. Wassmann: 'Onze uitnodiging om te komen kijken heeft hij afgeslagen; het idee van een fout gebouw op een foute plek was een idee-fixe geworden'. Ook het internationaal gelauwerde Benthem Crowell – speler in de Champions League van de hedendaagse architectuur – moet wel degelijk de zeilen bijzetten in de huidige markt. Niet alleen als het gaat om beeldvorming. 'Opdrachtgevers proberen architecten steeds meer werk te ontnemen zodat deze alleen het voorontwerp en het definitief ontwerp nog maken. 'We worden langzaam maar zeker Voodoo-architecten die met een speld de contouren van een gebouw mogen aangeven, maar we willen schuren met opdrachtgever en gebruikers. Meedenken door alle fases heen dat is de garantie voor kwaliteit'. Daarbij zijn flexibiliteit in je ontwerp(houding) onontbeerlijk met langlopende infrastructurele projecten als de Noord-Zuidlijn, Schiphol en bijna alle Nederlandse stations ('Arnhem CS hebben we niet gemaakt') kan dat ook niet anders. Het belangrijkste blijft samenwerken met andere mensen. Juist door middel van cocreatie creëer je meerwaarde. De architect is geen dirigent met de rug naar het publiek of een moderator tussen het publiek. Hij is eerder een jazzmusicus die reageert op wat anderen doen en met een open mind begint en eindigt.

STARCHITECT VERSUS ROCKSTER

CASA-columnist Ton Schulte ging tot slot in op de vergelijking van de architect met de rockster. Een paradox want 'waar de een iets wil opbouwen, daar wil de ander juist iets afbreken. De overeenkomst is dat zij beiden een goddelijke status genieten en deze rol met verve spelen. De renderporn van vandaag biedt echter geen utopische visie, het zijn slechts geile plaatjes om oliesjeiks of Chinese salonsocialisten mee te verleiden. Voor rocksterren geldt in feite eenzelfde inflatie: zij schijnen zelfs geen hotelkamers meer te trashen, dus er is iets grondig mis. Daarom is het goed dat de rocksterren van nu links en rechts op Youtube worden ingehaald door kleuters die op hun ukelele de sterren van de hemel spelen. Daarom is het goed dat de Architect uit zijn ivoren toren gedonderd is – dat biedt hoop, nieuwe perspectieven, of zoals Oscar Wilde het zei: We are all in the gutter but some of us are looking at the stars'...

THE COMPETITION

In vervolg op TAFKAP vertoonden CASA en Focus Filmtheater op 16 juni *The Competition* van Angel Borrego Cubero uit 2013. In deze spraakmakende documentaire worden de wereldberoemde sterarchitecten Norman Foster, Frank Gehry, Jean Nouvel, Dominique Perrault en Zaha Hadid vier maanden lang gevolgd. *The Competition* biedt een ontluisterend kijkje in de keuken van de starchitect.

Marten Wassmann

Ton Schulte

De bouwkunst geldt sinds de Klassieke Oudheid als de ‘moeder aller kunsten’. Architectuur, kunst en vormgeving zijn in ieder geval nauw verwant; deze disciplines gingen in het verleden vaak in elkaar op als Gesamtkunstwerk. Maar hoe zit dat in deze tijd van postcrisis en prefab? Als opening van Open Monumentendag, met dit jaar ‘Kunst & Ambacht’ als thema, organiseerde CASA op vrijdag 11 september een inspirerende avond over bouw-, kunst en ambacht anno nu.

Willem Bijleveld...

OUD AMBACHT, NIEUWE TOEPASSINGEN

Wie vandaag de dag bij ambacht nog denkt aan ‘handwerk van oude degelijkheid’ is niet meer bij de tijd. ‘Wij zijn Tichelaar 4.0’, aldus Hans Marcuse, directeur van Koninklijke Tichelaar Makkum. Zijn voorganger Jan Tichelaar zag twintig jaar geleden al in dat traditioneel aardewerk een eindige markt was en zocht contact met hedendaagse kunstenaars en ontwerpers. ‘Daar zijn de afgelopen vijftien jaar veel mooie producten uit voortgekomen maar het leverde te weinig op om de schoorsteen te laten roken’. Vandaar dat Nederlands oudste onderneming zich voornamelijk heeft toegelegd op het vervaardigen van bouwkeraamiek. De portefeuille op dat gebied is inmiddels indrukwekkend. De cocoon op Museum De Fundatie in Zwolle is welbekend, maar Marcuse liet veel meer projecten zien uit binnen- en buitenland, waaronder de renovaties van de Van Nelfabriek en het Savoy alsook de nieuwe entree voor het Victoria & Albert en het project Pontsetiger in Amsterdam. De volgende stap is innovatie; ‘we hebben vierhonderd jaar ervaring opgebouwd en willen nieuwe architectonische producten ontwerpen. De toepassingen zijn nieuw, het vakmanschap is hetzelfde gebleven’.

Bouw- Kunst & Ambacht

...onthulde een kraagsteen van de Eusebiuskerk

Hans Marcuse

De toepassingen zijn nieuw, het vakmanschap is hetzelfde gebleven

SOCIAAL AMBACHT

Er zit er ook een sociaal aspect aan het hedendaagse ambacht. De befaamde Arnhemse ontwerper Ineke Hans werd enkele jaren terug gevraagd om naar het afgelegen Fogo Island af te reizen. Dit Canadese eiland bij New Foundland kampte door de neergang van de visserij met ernstige krimp. Het klinkt als een sprookje, vertelde Hans, maar er was eens een visser met zes zonen en één dochter. De zonen werden allemaal visser maar het meisje moest gaan studeren en werd de rijkste zakenvrouw van Canada. Om het eiland nieuw leven in te blazen bedacht deze Zita Cobb een plan om het internationaal als toeristische trekpleister op de kaart te zetten. Architect Todd Saunders ontwierp daartoe zes studio's en een hotel, de Fogo Island Inn. Hans kreeg de opdracht om samen met de lokale bevolking het meubilair hiervoor te maken. De mannen hadden van hun vader – generatie op generatie – geleerd hoe houten boten te bouwen en

tonnen voor de vis, de vrouwen waren al redelijk georganiseerd in breiclubs. Het resultaat is een serie die gebaseerd is op de noeste meubels uit het traditionele huis, tuin-, en keukenambacht. Hans: 'Fogo Island staat hoog genoteerd in de top tien projecten in de wereldarchitectuur, maar vooral de sociale impact is bijzonder. Zoals de vrouw van Walter (een van de deelnemers) me vertelde: ik had een man die depressief was en veel te veel dronk, iedereen vertrok, zijn vrienden en zijn kinderen, maar sinds hij met dat project bezig is heeft hij weer een doel in het leven'.

SCHEEPSBOUW-KUNST

Tot slot presenteerde Allard Bokma de uitstapjes van 'megasmid' CIG Centraal Staal, die hun kennis en kunde op het gebied van scheepsbouw en techniek ook elders toepassen. Scheepsbouw is nog altijd de core business van het bedrijf dat is ontstaan als samenwerkingsverband van noordelijke scheepswerven, maar omdat deze markt enorm fluctueert is besloten te diversifiëren. 'We doen dus ook aan kunst en architectuur'. Eén van de recent gerealiseerde projecten is de OV-Terminal van Arnhem Centraal - scheepsbouw bleek de ideale uitkomst voor het ontwerp van UNStudio dat in beton zo goed als onmogelijk was. Voor Bokma, die de architectuurtak met een collega enkele jaren terug heeft opgezet, is het de normaalste zaak van de wereld. Zij realiseerden in korte tijd spectaculaire ontwerpen, van Taiwan tot Abu Dhabi, met toparchitecten en dito kunstenaars als Daniël Liebeskind, Coop Himmelbau, Mecanoo en Anish Kapoor. Bokma blijft er nuchter onder. Naar aanleiding van het project Sidra Trees in Doha Qatar van architect Arara Isozaki: 'Had het hier gestaan dan was het een icoon geweest, maar heel Qatar staat vol met landmarks dus valt het niet op'.

Willem Bijleveld, directeur van het Nederlands Openluchtmuseum, onthulde als openingshandeling van Arnheems Open Monumentendag een kraagsteen van de bouwplaats van de Eusebiuskerk, met een afbeelding van 'twee dames die beiden een andere kant uitkijken'. Zij staan niet zozeer voor verleden en toekomst, maar 'representeren de volle breedte en schakeringen van monumenten vandaag de dag'. Het woord 'monumenten' zou je zo door 'ambachten' kunnen vervangen, bleek tijdens deze feestelijke avond!

Arnhemse Nieuwe

Ieder jaar selecteert een jury op uitnodiging van OPA, CASA en Beeldende Kunst Arnhem de beste afstudeerders van ArtEZ in de disciplines Bouwkunst, Fashion Design, Fine Art, Graphic Design, Interaction Design, Product Design en de opleiding Creative Writing (laatstgenoemde deed dit jaar voor het eerst mee). Op dinsdag 15 september presenteerden de Arnhemse Nieuwen zichzelf, hun werk en (ontwerp)visie in het dynamische 20x20 format (20 beelden x 20 seconden). Daarnaast was er een pop-up tentoonstelling van hun werk in Showroom Arnhem. Arnhemse Nieuwe 2015 was de tiende editie van deze publiektrekker!

- Lilian Admiraal - Fashion Design
- Chris Burghouts - Academie van Bouwkunst
- Asja Keeman, Graphic Design
- Johannes Kronenberg, Fine Art
- Karlijn Sibbel, Product Design
- Isabelle Tellié, Fashion Design
- Juliette Thissen, Fine Art
- Jip Warmerdam, Interaction Design
- Lisa Weeda, Creative Writing

Chris Burghouts

Lilian Admiraal

Karljin Sibbel

Isabelle Tellié

Juliette Thissen

Jip Warmerdam

Johannes Kronenberg

Lisa Weeda

Asja Keeman

De Eilanden 2.0

Op 22 september presenteren conceptontwikkelaar Frank Donders en landschapsarchitect Harro de Jong in een afgeladen Showroom Arnhem De Eilanden 2.0. Dit is de uitwerking van de visie voor Stadsblokken-Meinerswijk die zij vorig jaar juni presenteerden. Insteek hiervan was om tot een plan te komen dat zowel recht doet aan de gebiedsvisie van de gemeente als aan de belangen van de curator van Phanos, eigenaar van meer dan de helft van het gebied. Eén jaar later ligt er een plan dat klaar is voor besluitvorming en dit najaar aan de gemeenteraad wordt voorgelegd. Als hiermee wordt ingestemd is de curator bereid zijn gronden grotendeels om niet aan de stad af te staan.

We hebben van een 8,5 een 9 gemaakt'. De unaniem positieve reacties van het publiek na de presentatie bij CASA vorig jaar juni waren volgens Donders een stimulans om door te gaan op de ingeslagen weg. Samen met de gemeente en andere betrokkenen is de visie van toen verder uitgewerkt. Op hoofdlijnen verschilt het huidige plan De Eilanden 2.0 dan ook niet wezenlijk van de visie De Eilanden: een concentratie van bebouwing op Stadsblokken en op het huidige industriegebied in Meinerswijk (tegenover Onderlangs) om in de rest van het gebied de natuur te kunnen versterken.

UITGEWERKTE PLANNEN

Deze 'ecologische plus' van het plan bleef dit keer onderbelicht in de presentatie van De Jong, die zich concentreerde op Stadsblokken en 'Meinerseiland'. Eerstgenoemde wordt 'geactiveerd' door de toevoeging van een historische scheepswerf en verbetering van het festivalterrein, dat deels in een duinlandschap wordt veranderd. Op de kop van de havens komt een aantal (woon)blokken die gebaseerd zijn op de loodsen van de historische Arnhemsche Scheepbouw Maatschappij. De architectuur en het programma moeten nog worden uitgewerkt, maar de beoogde bebouwing is aanzienlijk minder massaal dan die

ten tijde van de ASM, aldus De Jong. Het voormalig industriegebied in Meinerswijk wordt door het verlengen van de nevengeul, die Rijkswaterstaat onlangs heeft uitgegraven, getransformeerd tot 'Meinerseiland'. Het fabriekscomplex wordt - uitgezonderd van enkele bijzondere gebouwen - gesloopt en maakt plaats voor een bijzonder woonmilieu in het nieuw aan te leggen boslandschap. Het eiland wordt nadrukkelijk geen privédoorn, maar krijgt ook een publieke, cultureel-recreatieve functie: alle oevers zijn straks toegankelijk en de overgebleven fabrieksgebouwen worden gratis beschikbaar gesteld aan partijen als Museum Arnhem, ArtEZ en Bezoekerscentrum Sonsbeek dat hier graag een vestiging wil openen.

'CADEAUPAKKET' (EN KRITIEK DAAROP)

De voormalige fabrieksgebouwen zijn slechts een onderdeel van het 'cadeaupakket' dat Arnhem krijgt aangeboden: meer ruimte voor de rivier, 23 hectare nieuwe natuur, 5,5 kilometer toegankelijke oever, 1,5 kilometer strand en duinen, het aanleggen van de openbare ruimte en nieuwe routes die noord en zuid verbinden. 'Het is allemaal natuur en daarin maken we een paar uitsneden', benadrukte De Jong. 'Alle andere gedeeltes - formaat 2x Sonsbeek - worden overgedragen aan de stad'. Maar daartegenover staat wel wat bebouwing en dat stuit op weerstand, zo bleek.

Impressies van Meinerseiland Beeld: Buro Harro

Dat dit plan politiek gevoelig ligt, werd wel duidelijk

In tegenstelling tot de enthousiaste ontvangst van het plan vorig jaar, bestond het publiek ditmaal voor de helft uit tegenstanders, merendeels bewoners en leden van Milieudefensie. Zij lieten zich na afloop van de presentatie met name horen en stelden kritische vragen die zich in feite allemaal toespitsten op de voorgenomen (woon)bebouwing. De door Donders aangegeven bandbreedte van 250 (dure) tot 350 (goedkopere) woningen wordt door tegenstanders te massaal gevonden. 'We zijn ver weg geraakt

van de gebiedsvisie'. Natuurontwikkeling zou toch ook zonder financiering uit bebouwing mogelijk moeten zijn. Volgens Donders en De Jong is dit niet het geval en past hun plan juist binnen de visie die de gemeente enkele jaren terug heeft vastgesteld. De aanwezige wethouders - waaronder Henk Kok die Stadsblokken-Meinerswijk in zijn portefeuille heeft - wilden zich hier niet over uitlaten. Dat dit plan ook politiek gevoelig ligt en de komende weken voor de nodige discussie zal zorgen, zoveel werd wel duidelijk.

Op dinsdag 13 oktober organiseerde CASA in het kader van ANNO 2015 een tweeluik over Arnhem als groene woonstad. Arnhem is ontegenzeggelijk een groene stad, maar wordt er wel goed genoeg gebruik gemaakt van de landschappelijke (woon) kwaliteiten en hoe kunnen we de stad verder ‘vergroenen’? Deze vragen stonden centraal tijdens Stad in het Groen, Groen in de Stad.

Daphne van der Wal

Een groene, gezonde woonstad die het welzijn van haar inwoners centraal stelt. Van de vier toekomstscenario's die in de visie *Arnhem op weg naar 2015* staan – Eurodynamisch Arnhem, Grenzeloos Arnhem, Groot Arnhem en Verzorgd Arnhem – lijkt de stad anno 2015 nog het meest op laatstgenoemde. Groen zit dan ook diep geworteld in het DNA van de stad. Objectief valt het echter tegen hoe groen we zijn; van de 26 gemeenten boven de 100.000 inwoners behoort Arnhem tot de middenmoot, bleek uit het onderzoek dat landschapsarchitecten Anne Martien Lousberg en Daphne van der Wal in opdracht van CASA verrichtten. Arnhem is vooral groen dankzij de vele parken en zijn omgeving. Zonder de parken blijkt Arnhem zelfs relatief versteend. De stad heeft echter veel landschappelijke kwaliteiten: de hoogteverschillen, de variatie (Veluwe, Rijn, Betuwe) en de relatie met het buitengebied (met andere woorden:

Stad in het Groen - Groen in de Stad

Anne Martien Lousberg

de toegang tot meer). Maar hoe zorgvuldig zijn we de afgelopen jaren met onze landschappelijke kwaliteiten omgegaan?

LANDSCHAPPELIJK WONEN

Lousberg en Van der Wal hebben de verschillende woningbouwprojecten in Arnhem van de jaren nul tot nu kritisch de maat genomen aan de hand van criteria die Bos & Van den Bout hanteren in hun publicatie *Landschappelijk wonen: 34 voorbeelden van groen wonen in en om de stad* (2012). Uit deze toetsing blijkt dat 'landschappelijk wonen' beter 'lukt' bij de inzet van appartementengebouwen. Woonblokken zijn makkelijker te integreren in het bestaande landschap, nemen veel minder ruimte in beslag en de buitenruimte is vaak collectief, waardoor deze meer samenhang vertoont. Bovendien is het parkeren vaak weggewerkt onder de bebouwing. Grondgebonden woningen lijken weliswaar minder ingrijpend, maar zorgen uiteindelijk voor veel meer verdichting. Van de negen beoordeelde projecten scoorden Nieuw Monnikhuizen, Park Sonswijck en Zwaluwpark zodoende het beste, terwijl de nieuwbouw in Klingelbeek (toch half in het buitengebied) relatief laag eindigde. 'De beste plannen zijn maatwerk', aldus Lousberg en Van der Wal. 'We hebben veel mooie plannen voorbij zien komen, maar vaak zijn er dingen uitgevallen'. Landschapsarchitect Harm Veenbos beaamde dat: 'Traditioneel was een landschapper van begin tot het eind betrokken, maar onder invloed van het marktdenken wordt het proces in hapklare brokken opgedeeld en dan door anderen uitgevoerd'.

DE STAD ALS ECOSYSTEEM

Architect Wilbert de Haan constateerde dat de landschappelijke inpassing vaak een sluitpost is. Hij zou het graag anders zien: 'Ik zie steeds meer noodzaak voor klimaatoplossingen in de stad'. Groen in de stad heeft nog veel meer voordelen. Maike van Stiphout (DS landschapsarchitecten, hoofd van de afdeling Landschapsarchitectuur Academie van Bouwkunst Amsterdam en verbonden aan Nextcity) ziet de stad nadrukkelijk als landschap voor mens, plant en dier. 'Een vogel kijkt naar de stad als een rotslandschap'. De biodiversiteit is er inmiddels groter dan daarbuiten, maar Van Stiphout pleitte in haar presentatie voor meer want dat brengt de mens gezondheid en geluk. Biodiversiteit: je kunt er

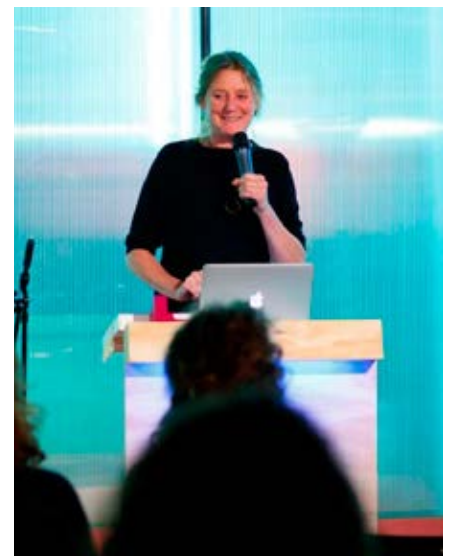

Jeroen Glissenaar

niet genoeg van hebben; hier ligt volgens haar 'een enorme opgave voor architecten'. Van Stiphout kwam met talloze voorbeelden hoe deze te versterken om daarmee een aangenamer en gezonder woonmilieu te creëren. Groene daken, poreuze gebouwen, schuil- en nestgelegenheden. Cruciaal hierbij is het leggen van slimme verbindingen met andere disciplines, de samenwerking tussen gebouwen en buitenruimte en bovenal draagvlak. 'Je moet altijd iets bedenken dat voor mensen interessant is, dan kunnen de dieren daarop meeliften'.

Een lange termijnvisie hoort ook in dit rijtje aanbevelingen thuis. Jeroen Reussing van de Stichting Kronenburg Groen was enkele jaren geleden bij CASA te gast. Inmiddels heeft hij met andere betrokken buurtbewoners de nodige kleine groenprojecten in de buurt gerealiseerd en hij zou het graag groter aanpakken, maar mede doordat er op bestuurlijk niveau steeds wisselingen zijn, zowel bij de eigenaar van het winkelcentrum als de gemeente, is het moeilijk om tot uitvoering te komen. Ook stadsvogeladviseur Anne Voorbergen en parkbeheerder Jeroen Glissenaar zien genoeg mogelijkheden om Arnhem verder te vergroenen. Daarbij hoeft je niet op de gemeente te leunen. Glissenaar: 'Laat mensen inspiratie opdoen in de parken en dat mee naar huis nemen'.

Een vogel kijkt naar de stad als een rotslandschap

Maike van Stiphout

Arnhem groen wonen?

Onderzoek naar Arnhems' landschappelijke woonkwaliteit

Door: **Anne Martien Lousberg en Daphne van der Wal**
(Le Far West)

Arnhem wordt geroemd om zijn groene karakter en unieke landschappelijke kwaliteiten. Maar wordt in het ontwerp van de stad ook optimaal gebruik van gemaakt van deze kenmerken? Tijdens de CASA avond 'Stad in het groen, groen in de stad' op 13 oktober gaven Anne Martien Lousberg en Daphne van der Wal van Le Far West antwoord op deze vraag door de woningbouwprojecten van de afgelopen vijftien jaar kritisch de maat te nemen.

Op basis van de ingrediënten voor landschappelijk wonen uit het boek *Landschappelijk wonen: 34 voorbeelden van groen wonen in en om de stad* (Bos & van den Bout 2012) zijn veertien Arnhemse stedenbouwkundige projecten geanalyseerd uit de periode 2000-2015. Bos & van den Bout stellen dat een landschappelijke inrichting slechts mogelijk is wanneer er sprake is van een oppervlakte van minimaal 5 hectare óf minimaal 2 hectare, grenzend aan 'bestaand' landschap. Dit inachtnemend blijven er nog negen relevante projecten over. Deze projecten zijn aan een zestal categorieën getoetst: de landschappelijke strategie, relatie met het landschap, collectieve en openbare ruimte, parkeeroplossingen, woningdichtheid en ruimtelijke configuratie en regels voor het privé-domein. Door te kijken naar de aanwezige ingrediënten binnen de projecten werd het mogelijk een objectieve vergelijking te maken. Een samenvatting van het onderzoek is hiernaast weergegeven door per project steeds de belangrijkste plus- en minpunten op te sommen. Dit overzicht is niet volledig maar geeft een goed beeld van de uitkomst. Verrassend hierbij is de conclusie dat een lage woningdichtheid zeker geen garantie is voor een landschappelijke inrichting. Integendeel, het zoeken naar 'slimme' oplossingen voor parkeren en een optimale concentratie en clustering van woningen bij opgaves met een hoge woningdichtheid zorgt veelal voor een hoogwaardige landschappelijke inrichting en optimaal gebruik van de landschappelijke kwaliteiten.

NIEUW MONNIKENHUIZEN 31 W/HA

- + landschap als verbinding ecologische hoofdstructuur
- + openbare- en collectieve ruimte verbonden met landschap door zichtlijnen en wandelpaden
- + parkeren geïntegreerd in het landschap
- + hoogteverschillen in het landschap benut
- + plaatsing woningen geconcentreerd, geclusterd en geschakeld

DIJKWONINGEN MALBURGEN 35 W/HA

- + in een bestaand landschap geplaatst en bestaand landschap doorgezet
- + uitkijken over het landschap
- + parkeren gedeeltelijk op eigen terrein en afgeschermd door beplanting
- + enscenering van het uitzicht

KLINGELBEEK 15 W/HA

- + plaats aan open ruimte
- + gedeeltelijk onderdeel van het landschap
- parkeren geheel op maaiveld en in straatprofiel
- matige clustering

SONSWUICK 70 W/HA

- + hoogteverschillen in het landschap benut
- + parkeren verdiept, halfverdiept en op eigen terrein
- + openbare ruimte verbonden met omgeving door parkinrichting en wandelpaden
- + plaatsing woningen geconcentreerd, geclusterd en geschakeld
- + enscenering van het uitzicht

ZWALUWPARK 59 W/HA

- + verbonden met landschap door wandelroutes
- + parkeren verdiept en halfverdiept
- + openbare- en collectieve ruimte verbonden met landschap door zichtlijnen en wandelpaden
- + plaatsing woningen geconcentreerd en geschakeld

SAKSEN WEIMAR/ GROENE TREDEN 22 W/HA

- + parkeren gedeeltelijk verdiept en op eigen terrein
- + openbare ruimte verbonden met omgeving door wandelpaden
- + plaatsing woningen geclusterd en geschakeld
- + plaats aan open ruimte

ARTILLERIEPARK 18 W/HA

- + in bestaand landschap geplaatst
- + gedeeltelijk onderdeel van het landschap
- twee gezichten: enerzijds versteend anderzijds groen, geringe onderlinge verbinding
- parkeren geheel op maaiveld en in straatprofiel

SCHUYTGRAAF 35 W/HA

- + gedeeltelijk uitkijken over het landschap
- + plaats aan open ruimte
- parkeren geheel op maaiveld en in straatprofiel
- matige clustering

TUIN VAN ELDEN 19 W/HA

- + uitkijken over het landschap
- parkeren geheel op maaiveld en voornamelijk in straatprofiel
- zeer matige clustering

Arnhemmers mogen graag nuilen, maar eigenlijk wonen we hier gewoon in het paradijs. Geen stad in Nederland zo mooi gelegen als de onze. Pootje badend in de Rijn, leunend tegen de stuwwal met uitzicht over de Betuwe en de woeste gronden van de Veluwe als achtertuin. Geen wonder dus dat van de vier visies die de Arnhemmers eind jaren negentig kregen voorgeschoteld, Arnhem anno 2015 het meest lijkt op Verzorgd Arnhem, een groene woonstad die gericht is op het welzijn van zijn bewoners. Groen zit nu eenmaal diep geworteld in het DNA van de stad. Arnhem staat niet voor niets al eeuwenlang bekend als de genoeglijkste; het is hier nu eenmaal fantastisch mooi wonen.

Daar schuilt echter ook een gevaar in: Arnhem, de zelfgenoeglijkste. We teren op het feit dat we in 2008 de Groenste Stad van Nederland en een jaar later zelfs van Europa waren - maar in diezelfde jaren hadden we ook nog de Beste Binnenstad en we weten allemaal wat

daar van geworden is. Arnhem lijkt zo groen dankzij de vele parken die de stad rijk is, maar kan veel groener! Willen we echt de groenste stad van allemaal worden dan moeten we per direct stoppen met nuilen en eens stevig doorpakken...

Dus daarom maken langdurig leegstaande panden van twijfelachtige architectonische kwaliteit plaats voor pop-up-parkjes à la Bartok hier tegenover - alleen dan met echte aardvarkens. De zuidelijke binnenstad wordt bezuiden de lijn Provinciehuis-Rozet geheel afgebroken. Met dat stedelijk rampgebied wordt het toch nooit iets en zo komen de singels weer rond de stad te liggen. De OV-Terminal krijgt door heidetransplantatie een sedumdak zodat de golvende overkapping werkelijk het Veluws heuvellandschap wordt waarnaar het nu schijnt te verwijzen. Het nieuwe Pathé transformeren we in een ruk tot bijenkorf (voor bijen dan, niet voor fout geld). En Arnhemmers die gemakshalve hun tuin tot grafvak verbouwd hebben, worden verplicht alle verharding eruit te trekken op straffe van verbanning naar Nijmegen.

Al dat vergroenen heeft natuurlijk consequenties - de potpourri aan biodiversiteit, het verhoogde gezondheidsspeil, Arnhem wordt er natuurlijk alleen maar aantrekkelijker op. Iedereen wil straks in Arnhem wonen, zelfs Amsterdammers kruipen uit hun door toeristen vergeven grachtengordel - net als in de negentiende eeuw worden we weer de place to be. Die tsunami aan nieuwe Arnhemmers moet ergens ondergebracht worden. De koepel volstaat dan niet meer. Daarom vragen we aan de Italiaanse architect Stefano Boeri om van zijn Bosco Verticale daadwerkelijk een bos te maken; hij heeft al een aardige vingeroefening in Milaan gedaan en in Schuytgraaf zijn nog enkele velden vrij. En waarom zouden we eigenlijk wachten op wat toch komen gaat? Met De Eilanden 2.0 ligt er al een prachtig plan, dat zorgt voor een mooi plukje stad in het groen en vooral voor groen in de stad. Kappen met nuilen, het paradijs ligt gewoon voor het oprapen!

Ton Schulte

Paradise City

Excursies

CASA organiseert ieder jaar exclusief voor de leden van de CASA-sociëteit een dagexcursie en twee regio-updates. Deze stonden dit jaar alle drie in het kader van het jaarthema ANNO 2015.

REGIO-UPDATE OOSTBOOG

De regio-updates vormden een tweeluik. Aansluitend op de CASA-avond 'Muis en de Metamorfose van de Oostboog', vond op vrijdagmiddag 27 maart een wandeling plaats door Klarendal, Sint Marten en het Spijkerkwartier. Op deze tocht werden diverse projecten bezocht die tijdens de avond in februari aan bod waren gekomen. Addy de Boer (Nexit Architecten) gaf een toelichting op het kluswoningenproject Sint Martenshof, Mike van Dalm (Manager Techniek & Podium) gaf in Muis Sacrum een rondleiding achter de schermen en Erik Vos, een van de initiatiefnemers van Vrijstaat Thialf, vertelde ter plekke over de totstandkoming hiervan. De middag werd afgesloten in het voormalig Stedelijk Gymnasium dat als de Kleine Campus is getransformeerd tot een creatief woon- en werkmilieu. De conclusie mag duidelijk zijn: 'De Oostboog' - in de visie *Arnhem op weg naar 2015* nog een stedelijk rampgebied - is booming!

REGIO-UPDATE CENTRUM ARNHEM

In het najaar organiseerde CASA een tweede stadswandeling, ditmaal langs actuele projecten het centrum. In de visie *Arnhem op weg naar 2015* vormde de

binnenstad een van de sterke punten, tegenwoordig is dit gebied eerder het zorgenkindje van de stad. Toch zijn ook hier zeker hoopvolle ontwikkelingen! Gijs Frencken, stedenbouwkundige van de Gemeente Arnhem, gaf op diverse locaties een toelichting op de plannen van de Gemeente, die nu vooral inzet op de openbare ruimte in de (zuidelijke) binnenstad met de Jansbeek als voorname drager. Architect en bouwmanager Peter Koelewijn gaf een update over de restauratie van de Eusebius, Bregje Nagtzaam (Colliers International) en architect Stefan Prins verzorgden een rondleiding door respectievelijk Building 026 en de nieuwe Pathé-bioscoop. Tot slot werd nog een kort bezoek gebracht aan het nieuwe station van UNStudio, dat daags ervoor officieel geopend was.

DAGEXCURSIE AMERSFOORT

Een van de tussentijdse conclusies van het jaarthema was dat Arnhem zich moet richten op haar kernkwaliteiten. Daarom ging de dagexcursie op 18 september naar Amersfoort, een stad waarmee we veel gemeen (lijken te) hebben. Evenals Arnhem is Amersfoort een oostelijke uitloper van de Randstad met een aangenaam woonklimaat en een groene omgeving. Ook Amersfoort heeft de stedelijke ambities moeten bijstellen. Johanna van der Werff, directeur van het lokale architectuurcentrum FASadE, leidde de deelnemers tijdens het ochtendprogramma langs diverse projecten en vormen van ontwikkeling: van het hoofdkwartier van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (toon-

beeld van topdown), via het Eemplein met zijn Eemhuis (evenals Rozet een ontwerp van Neutelings-Riedijk Architecten) tot enkele bottom up projecten aan de Eem. Na de lunch volgde een rondleiding door de Nieuwe Stad, evenals het Arnhemse Industriepark Kleefse Waard een project van Schipper Bosch. Deze 'Amersfoorts-Arnhemse' partij heeft de voormalige Prodentfabriek getransformeerd tot een microstad met een feest aan functies. Bart Schoonderbeek, algemeen directeur van Schipper Bosch, liet zien op welke manier dit vernieuwende bedrijventerrein wordt beheerd en ontwikkeld tot een voorbeeld van duurzaamheid.

Amersfoort, een stad waar- mee we veel gemeen (lijken te) hebben

O.V.T.

Over Verleden heden en Toekomst van Arnhem centraal

Op woensdag 18 november – aan de vooravond van de officiële opening van de OV-Terminal – organiseerde CASA een dynamisch programma over verleden, heden en toekomst van Arnhems stationsgebied. Het was een feestelijke avond inclusief een stukje traumaverwerking met film, interviews, voordrachten en live muziek van Esk Esque!

WIE MOOI WIL ZIJN, MOET PIJN LIJDEN

Na bijna twintig jaar bouw en vooral bouwput is Arnhems spectaculaire nieuwe OV-Terminal eindelijk af. 'Voor Arnhem een verlossing', constateerde projectwethouder Gerrie Elfrink droogjes. 'Het proces was voor de gemeente jarenlang een drama; op een gegeven moment was het project out of control. Dat is nogal wat voor het zenuwcentrum van je stad'. Elfrink, die het project acht jaar lang als raadslid bijzonder kritisch volgde en het sinds 2010 in zijn portefeuille heeft, is inmiddels om. 'Er staat nu wel wat dat heel veel gaat opleveren, al blijft het een maatje te groot voor Arnhem'.

VOLTOOID VERLEDEN TIJD

Arnhem mag blij zijn dat het überhaupt een station heeft, bleek uit de presentatie van Ton Burgers, auteur van het recent verschenen boekwerk *Sporen naar Arnhem Centraal*, die het publiek in sneltreinvaart langs de voorgangers van het nieuwe station voerde. Het voorstel om een spoorlijn tussen Amsterdam en Arnhem aan te leggen werd in 1838 bijna unaniem weggestemd door het parlement. 'Wij hebben in ons zoo beperkte land geen vliegende ijzerbanen nodig', zo luidde het oordeel. Koning Willem I dacht daar echter anders over en drukte het spoor erdoor. Vervolgens liet

Edwin Verdurmen in gesprek met Gerrie Elfrink

Esk Esque

Ton Burgers

Het ziet eruit alsof het eergisteren ontworpen is

het doortrekken van de lijn naar Duitsland, waar het primair om te doen was, overigens nog jaren op zich wachten. Arnhem als schakel in de verbinding met Duitsland; we hebben er in feite het huidige station aan te danken. Eind vorige eeuw kwam Arnhem in beeld als halteplaats op de hogesnelheidslijn tussen Amsterdam en Keulen en werd het plan opgevat om Arnhems stationsgebied grondig te vernieuwen. Het stationnetje van na de oorlog voldeed niet meer, zeker niet aan de eisen van een HSL-knooppunt. Na ingrijpende plannen van Teun Koolhaas werd in 1996 de toen nog jonge Ben van Berkel aange trokken, die met een dynamisch ontwerp kwam gebaseerd op een analyse van de verschillende verkeersstromen in het stationsgebied. Gemeenteraad en stad waren meteen enthousiast, memoreerde Robin Hartogh Heijs, projectwethouder van 1990-1998. 'Ik vind nog steeds dat Ben van Berkel ongelooflijke complimenten verdient; het station is op hoofdlijnen nog steeds het ontwerp dat hij in het begin heeft laten zien. Dat is twintig jaar geleden en het ziet eruit alsof het eergisteren ontworpen is'.

UITDAGEND ONTWERP

Zo vlot ging het allerminst. In de tussentijd verzezen er twee - in de ogen van velen lelijke - torens en verder moest de Arnhemse bevolking zich maar zien te behelpen met een tijdelijk station en andere ongemakken. 'Wat ik de afgelopen jaren heb meegemaakt', verzuchtte

columnist en cabaretier Hester Macrander. Als fervent treinreiziger sjuowde zij jarenlang haar vouwfiets trappen op en af, maar is inmiddels in het stadium van de acceptatie. 'We hebben een volkomen belachelijk station, dat veel teveel tijd en geld gekost heeft en waar nog een nieuwe stad omheen gebouwd moet worden, maar op een gegeven moment moet je het accepteren. Het is niet anders. Geniet ervan'.

Ook voor projectarchitect Arjan Dingsté is de opening naar eigen zeggen een verlossing - al kan hij er nog niet helemaal van genieten: 'ik zie vooral de dingen die nog niet af zijn'. Dat het ontwerp een uitdaging zou worden daar was men zich bij UNStudio wel van bewust. Ondanks de buitengewoon lange looptijd is Arnhem Centraal nog steeds een van de sleutelprojecten in het oeuvre van UNStudio en vormde de aanzet tot andere projecten als het Muziektheater in Graz en het Mercedes-Benz Museum in Stuttgart. 'Het ontwerp is verstilde beweging en begeleidt de loopstromen'. Het station moet behalve openbaarvervoersknooppunt een ontmoetingsplek worden, het visitekaartje en de huiskamer van de stad. Dingsté hoopt dan ook van harte dat het gebouw een bijnaam krijgt. 'Een gebouw zonder bijnaam is het ergste, want dan heeft het niets met emotie gedaan'. Dingsté kreeg tot zijn eigen verbazing een minutenlang applaus van het publiek. Arnhem, volgens stadsdichter Jesse Laport 'de stad van projecten die niet onderdeden voor een vergelijking met de Sagrada Familia', is na twintig jaar geen station maar een icoon rijker.

Hester Macrander

Ik herinner me de dagen dat ik bij mijn Zeeuwse grootouders mocht slapen. Met mijn oma banjerend door de gele badkamerbetegelde hal om een stripboek bij de Bruna cadeau te krijgen. Er was een klok op een toren, bogen boven de hallen, en honderden hollende mensen naar de voor mij nog ontelbare sporen.

En toen werd ik zes.

En omdat ik destijds zelden met de trein hoefde te reizen, en pas twaalf jaar later - we schrijven januari 2009 - aan de elementaire noordkant van de stad kwam wonen, zag ik maar eens in de zoveel weken de grote ontstane zandbak aan de rand van de stad. Later bood ik excuses aan, aan mijn medestudenten die vooral in 2012, of wacht, 2013, nou ja, zéker in 2014 nog eens terug moesten komen. Ik beloofde ze een station en Eusebius in vol ornaat.

Ik probeerde ze niet van mijn gezicht te laten lezen dat ik langzaam het vertrouwen in mijn stad had verloren. Een Rijn die door de stad zou stromen, een kunstencuster aan de kade, een geslaagd modedestijnt: mijn woorden waren hun waarde al lang verloren.

Ik voelde me tussen het volk van buitenaf regelmatig een eenzaam vertegenwoordiger van mijn stad, de stad met projecten die niet onder deden voor een vergelijking met de Sagrada Familia.

Maar op een zeker moment, niet al te lang geleden, werd de toon van geluiden positiever. Ik bleek toch niet gelogen te hebben; op het lekken van de stationshal na, zou het best wat kunnen worden. De piemeltjes van Nijmegenaren begonnen te krimpen, mijn klasgenoten hun vertrouwen in mij weer te vergroten, en ik trok mijn schoenen vast uit om er naast te kunnen lopen.

Inmiddels reis ik wekelijks meerdere malen af en aan, en stap met een tevreden glimlach weer uit bij een hippe architectonische hoogstand. Het feit dat het gevaarte vloekend afsteekt tegen de omgeving ervan natuurlijk daar gelaten. Een adembenemend en rustgevend grijs-wit kunstwerk ontvangt nu haar stadsgenoten en toeristen.

En zoals bij de megalomane torens ernaast, of eigenlijk zoals bij ieder nieuw kledingstuk dat mijn stad voorheen heeft aangetrokken, ben ik eraan gaan wennen, zelfs voorzichtig van gaan houden. Ik ken inmiddels de uitzichtloze projecten die, eenmaal afgerond, een bevredigend gevoel bezorgen. Ook dit project zal ik omarmen en als onlosmakelijk onderdeel van mijn geboortestad gaan zien. En over een vijftal decennia zal ik mijn kleinkinderen vol trots tonen hoe hun grootvader ooit aan de basis van de bouw van hun station heeft gestaan. En dan een stripboek bij de Bruna voor ze kopen.

Jesse Laport

Sagrada Familia

Publicaties

CASA-JAARCAHIER 2014: 'DE COÖPERATIEVE STAD'

Tijdens de opening van het architectuurjaar werd door burgemeester Herman Kaiser het *Jaarcasier 2014* in ontvangst genomen. Hierin wordt inhoudelijk verslag gedaan van het programma dat CASA in 2014 organiseerde. Veel onderdelen daarvan stonden in het teken van het jaarthema De Coöperatieve Stad, dat gericht was op nieuwe vormen van samenwerking binnen de stad zelf en tussen Arnhem en andere steden. Daarnaast vonden onder meer de uitreiking van de Heuvelinkprijs en evenementen als 20x20! en Arnhemse Nieuwe plaats. Het CASA-Jaarcasier verscheen voor het eerst in een beperkte papieren oplage. De publicatie is na te lezen op www.casa-arnhem.nl

ARNHEM CENTRAAL TOT ZWALUWPARK

Deze publicatie is een must voor professionals en iedereen die in de stad geïnteresseerd is. Bovendien is deze architectuurkaart - evenals de voorgaande zes - ook deze als fiets- of wandelroute te gebruiken.

'Do More with Less'. Als gevolg van de crisis heeft Arnhem zijn stedelijke ambities de afgelopen vijf jaar flink bijgesteld. Desondanks - of misschien juist dankzij - de crisis zijn er toch bijzondere projecten gerealiseerd. Gebouwen als Rozet, BNA-gebouw van 2014, en het nieuwe station van UNStudio gooien hoge ogen. Bovendien staat Arnhem vanwege verschillende vernieuwende vormen van gebiedsontwikkeling landelijk in de belangstelling: het Modewijk Klarendal, het Bartokpark, Coehoorn Centraal en Industriepark Kleefse Waard zijn inmiddels bekende voorbeelden. Vandaar dat deze publicatie - een vervolg op de zesdelige serie architectuurkaarten die tezamen de bouwgeschiedenis van Arnhem omvaten - niet alleen de architectonische hoogtepunten uit de periode 2010-2015 presenteert, maar vooral de focus legt op de recente ruimtelijke ontwikkelingen in de brede zin. *Arnhem Centraal tot Zwaluwpark* is verkrijgbaar bij de betere Arnhemse boekhandel en tijdens CASA-avonden.

Showroom Arnhem

In 2009 sloegen architectuurcentrum CASA, het Ontwerp Platform Arnhem en kunstenaarscollectief G.A.N.G de handen ineen om in de behoefte van een podium voor de kunst- en ontwerpdisciplines te voorzien. Daartoe transformeerden zij de verlopen voetgangerspassage onder de parkeergarage Langstraat tot Showroom Arnhem. Sinds 2012 heeft CASA Showroom Arnhem zelfstandig in beheer. Naast de eigen activiteiten wordt Showroom Arnhem ook als debatruimte gebruikt door verschillende, met name culturele organisaties zoals ArtEZ, Dutch Art Institute en Ontwerp Platform Arnhem. Ook vinden er regelmatig muziek-, dans- en literaire voorstellingen plaats van onder andere Wintertuin, Leth Dansant, en UITboulevard. Ook als inspirerende ruimte voor netwerkbijeenkomsten is Showroom Arnhem in trek bij onder meer de Gemeente Arnhem en de Provincie Gelderland.

CASA in Cijfers

ANNO 2015: 150
 Designers voor Dementie: 70
 Muis en de Metamorfose van de Oostboog: 120
 Regio-update Oostboog: 40
 Horror Vacui: 135
 20x20!: 250
 Agorafobia: 70
 De Gezonde Stad: 40
 TAFKAP: 50
 The Competition: 60
 Bouw- kunst en ambacht: 80
 Dagexcursie Amersfoort: 20
 Arnhemse Nieuwe: 250
 De Eilanden 2.0: 275
 Stad in het groen, Groen in de Stad: 70
 OVT: 120
 Regio-update Binnenstad: 27
 Back to the Future: 90

Als afsluiting van het jaarthema ANNO 2015 organiseerde CASA op 15 december Back to the Future met een terugblik op de visie *Arnhem op weg naar 2015*, die het afgelopen jaar de leidraad vormde. Hoofdspreker Eric Frijters, architect en lector Future Urban Regions, schetste de uitdagingen voor de stad in de nabije toekomst. Hoe overleeft Arnhem de 21ste eeuw, that's the question?

Arnhemse Architectuurquiz

Vandaag is de toekomst, kopte de *De Volkskrant* onlangs. 21 oktober 2015 was immers de datum waar Marty McFly naartoe reisde in het tweede deel van de filmtrilogie *Back to the Future*. Het jaar 2015 was ook het reisdoel van de visie *Arnhem op weg naar 2015*, die eind jaren negentig werd gelanceerd. Deze 'visie van de stad op de stad' ontstond uit de behoefte aan een overkoepelende strategie. 'Ook in andere steden gebeurde dat toen en we merkten wat voor energie dat gaf', memoreerde oud-wethouder Joke van Doorne. Volgens Eduard van Vloten, toentertijd als ambtenaar nauw betrokken, was de totstandkoming van de visie vernieuwend. Deze werd in samenwerking met de lokale pers breed uitgezet zodat ook veel mensen bereikt werden die normaal gesproken niet meedenken. 'Arnhem was daarin een van de voorlopers'. De dialoog en het denken over de stad waren belangrijker dan het eindproduct. Van Doorne: 'Het proces

Back to the Future

Joke van Doorne en Eduard van Vloten in gesprek met Edwin Verdurmen

was de kern van de visie, de inhoud ben ik eerlijk gezegd vergeten'. Op de vraag welke van de vier mogelijke toekomstscenari'o's is uitgekomen constateerde zij dat Arnhem anno 2015 het meest lijkt op de minst ambitieuze: 'Verzorgd Arnhem', de groene woonstad gericht op het welzijn van zijn bewoners. Van Doorne is daar zo niet blij mee. 'Arnhem is geen naar binnen gekeerde stad, die heeft veel meer mensen iets te bieden'. Van Vloten voegde daaraan toe dat vooral het bestuur naar binnen is gekeerd, maar dat de ondernemers in de stad en vooral de jonge generatie juist over de grenzen heen kijken.

GOUDEN PIRAMIDEN

Arnhem zal wel over zijn grenzen heen moeten kijken; Eric Frijters, lector Future Urban Regions aan de zes Nederlandse Academies van Bouwkunst, schetste een meer dan uitdagend toekomstperspectief voor de stad in een veranderende wereld. Allereerst constateerde hij dat 'Verzorgd Arnhem' het helemaal niet slecht doet: de stad valt immers de laatste jaren telkens in de prijzen met projecten als het veelgeprezen Rozet of het Modekwartier Klarendal en Industriepark Kleefse Waard, beiden winnaar van de prestigieuze Gouden Piramide. Dit blijven echter vooralsnog puntkwaliteiten met een geringe betekenis voor de stad. Arnhem zou er goed aan doen om het eigen succes te analyseren zodat dit zich als een olievlek kan uitbreiden. De ware uitdaging ligt echter niet zozeer op ruimtelijke vlak; de stad moet van locatie naar prestatie. Er vinden momenteel ongekende ontwikkelingen plaats op het gebied van energie, economie en ecologie en de stad zal, mede door het klimaatakkoord dat op 12 december in Parijs werd gesloten, meemoeten in de transitie naar een vitale, circulaire economie en duurzame energieopwekking.

URBAN METABOLISM

Uitgaande van het jaarlijkse energieverbruik nu heeft alleen Arnhem al ruim vierhonderd windturbines of meer dan tweeduizend hectare zonnepanelen nodig. De transitie per huishouden lukt misschien nog wel, maar voor de industrie zal het moeilijk zonet onmogelijk worden. Energiebesparing is onvermijdelijk: vlees eten en vliegen zullen tot het verleden gaan behoren. Kortom de impact op ons leefpatroon en onze leefomgeving enorm zullen zijn. Het

goede nieuws is dat hieruit volop nieuwe opdrachten voor de ruimtelijk ontwerper zullen voortkomen. FABRIC, het bureau van Frijters, speelt hierop in door het in kaart brengen van de stofstromen in stedelijke regio's: Urban Metabolism. In Rotterdam vormt hun analyse van de lokale stofwisseling al de onderlegger van het gemeentebeleid. Een eerste quickscan laat zien dat er ook in Arnhem mogelijkheden liggen; zo is de wateroverlast, waar Arnhem steeds meer mee te kampen krijgt, ook een kwaliteit: schoon drinkwater wordt immers een schaars goed. Uitdagingen te over waar Arnhem, aldus Frijters, ook weer de beste in kan worden. Mattijs Loor, raadslid van D66 heeft hier alle vertrouwen in: volgens hem is de lokale politiek doordrongen van de noodzaak van verandering en zet Arnhem al de nodige stappen in de juiste richting. Volgens Charlotte Bik, directeur van ArtEZ Arnhem, ligt de oplossing bij de jonge generatie, die al door heeft dat het anders moet.

Ondanks dit optimistische slotakkoord miste Frijters duizelingwekkende wake-up call zijn effect niet op de zaal. Gelukkig werd de avond luchtig afgesloten met de eerste Arnhemse Architectuurquiz. Aanleiding hiervoor was de presentatie van de nieuwe architectuurkaart *Arnhem Centraal tot Zwaluwpark*, waarin de stedelijke ontwikkeling van Arnhem van de afgelopen vijf jaar wordt beschreven. Daaruit blijkt dat de transitie naar een duurzame, gezonde stad is ingezet, maar er dient nog veel te gebeuren voordat Arnhem klaar is voor de toekomst.

Mattijs Loor

Arnhem zou er goed aan doen het eigen succes te analyseren

Eric Frijters

Subsidieverstrekkers

stimuleringsfonds
creatieve industrie

Hoofdsponsors

Sponsors

Aannemingsbedrijf Nico de Bondt B.V., AB Cleaning, Blauwhoed Projectontwikkeling BV, BNA kring Gelre, Bouwbedrijf Scheerder, BrickPoint BV, Buro SBH, FiduVast Management B.V., Giesbers-Wijchen Bouw BV, Hekkelman Advocaten N.V., Hendriks Bouw en Ontwikkeling, KondorWessels Projecten bv, KuiperArnhem Bouw en Ontwikkeling, Nysingh advocaten-notarissen, opZoom architecten bv, Petra de Kleermaeker Makelaardij, Raab Karcher, Rabobank Arnhem en Omstreken, Rebo Bedrijfsmakelaars BV, Reinbouw Vastgoed BV, Strijbosch Thunnissen Makelaars, veenenbos en bosch landschapsarchitecten, Veluwezoom Verkerk Bouw bv, Wereldhave Management B.V., Wiegerinck Architectuur Stedenbouw, Willemsen Makelaars

FOR
FOR
FOR
FOR

